

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь «бакалавр»

на тему:

«ПРОФІЛАКТИКА ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ»

Виконала: студентка III курсу, Р/32 групи
спеціальності

231 Соціальна робота

Драган Л. К.

Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Гончар І. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент

Карпич І. О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ....	7
1.1. Сутність дезадаптації та її детермінанти.....	7
1.2. Основні аспекти профілактики дезадаптації молодших школярів в соціально-виховному середовищі закладу освіти.....	16
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ СЕРЕД МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	26
2.1. Дослідження стану проблеми дезадаптації молодших школярів.....	26
2.2. Програма профілактики дезадаптації молодших школярів в соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи.....	34
Висновки до другого розділу.....	44
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми. Одна з головних цілей сучасної української освіти – створення та підтримка належних умов, що забезпечують повноцінний психічний та особистісний розвиток кожної дитини. В Законі України «Про освіту» (2017 р.) чітко визначено мету освіти – різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності [22]. Власне, реалізувати таку мету стане можливим лише за умови повноцінної адаптації дитини до закладу освіти. Тому важливе місце в освітньому процесі сьогодні займають такі аспекти, як психологічне та психічне здоров'я учнів, індивідуалізація освітніх маршрутів, створення психологічно безпечного та комфортного освітнього середовища. Все це, безперечно, сприятиме зниженню кількості дезадаптованих дітей.

Від адаптованості дитини до навчання у школі залежить подальший процес формування особистості, особливості міжособистісних відносин учнів та всіх суб'єктів взаємодії. У цьому контексті невірна оцінка характеру і причин труднощів, що виникають у тих, хто навчається в початковій школі, запізніле виявлення дітей, не готових до оволодіння навчальною діяльністю, що пред'являє досить високі вимоги до пізнавальної сфери дитини та її особистості загалом, породжують коло ще складніших проблем, подолання яких із кожним роком стає дедалі важче. Саме ці проблеми, не будучи вирішеними у молодшому шкільному віці, стають основою для всіляких відхилень психосоціального розвитку на наступних етапах онтогенезу, з особливою гостротою виявляючи себе у підлітковому віці.

Аналіз досліджень дозволив визначити, що науковцями розкрито різні аспекти проблеми профілактики дезадаптації учнів та зокрема молодших школярів: з'ясовано суть та особливості профілактичної роботи з дезадаптованими учнями в різних соціальних інституціях в Україні

(С. Андрійчук [3], О. Безпалько [6], І. Галатир [16], І. Зверева [25], В. Костіна [36], С. Мельничук [48] та ін.); охарактеризовано профілактику дезадаптації (Д. Артеменко [5], Л. Бура [13], В. Костіна [35], Н. Максимова [45] та ін.); супровід та корекція дезадаптації (Д. Лівак [41], Ю. Дзеблюк [19], Н. Захарова [24], Н. Каут [26], Г. Колесова [31], В. Костікова [34], В. Костна [36], С. Чінікайло [70], О. Віщак [14] та ін.).

Аналіз літератури дає змогу говорити, що зазначена проблема багатогранна і вимагає пошуку невідкладних соціально-педагогічних заходів її рішення. У зв'язку з цим виникає потреба у своєчасній організації роботи з профілактики цього негативного явища у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи; визначення чинників, що впливають на цей процес, і розробки програми профілактики дезадаптації. Сказане вище зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Профілактика дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи».**

Об'єкт дослідження – дезадаптація молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – особливості профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати програму та рекомендації профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи.

Для досягнення поставленої мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу науково-методичної літератури уточнити зміст базових понять й розкрити зміст детермінантів виникнення дезадаптації.
2. Схарактеризувати суть профілактики дезадаптації молодших школярів в соціально-виховному середовищі закладу середньої освіти.
3. Дослідити стан проблеми дезадаптації молодших школярів.
4. Розробити програму та рекомендації профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої

школи.

Методи дослідження. З метою розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс методів дослідження: *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння, зіставлення, узагальнення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної наукової літератури з метою визначення понятійно-категоріального апарату дослідження профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи; *емпіричні* – анкетування, спостереження, бесіда, опитування з метою виявлення особливостей прояву дезадаптації респондентів, відслідковування тривожності учнів, навчальної мотивації та ставлення до школи.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Війтівського опорного закладу загальної середньої освіти.

Теоретичне значення дослідження. Результати дослідження доповнюють й розширюють уявлення про дезадаптацію та її особливості в молодшому шкільному віці, основні аспекти соціальної роботи з профілактики цього явища, значення соціально-виховного середовища загальноосвітньої школи у ході профілактики цього явища. Результати дослідження також корисні як теоретичне підґрунтя для розробки принципів організації та змісту соціально-психологічної допомоги учням, які мають дезадаптацію або знаходяться в групі ризику.

Практичне значення результатів дослідження визначається доцільністю та можливістю використання в практичній діяльності соціальних працівників підбраного комплексу діагностики дезадаптації серед молодших школярів, розробленої програми та рекомендацій профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні

проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 11 жовтня 2022 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 25 квітня 2023 р.).

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (71 найменування).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність дезадаптації та її детермінанти

Адаптація дитини до школи – це складний багатоаспектний процес. Із звичного домашнього середовища дитина потрапляє в інше, шкільне середовище, де її чекають зовсім нові права та обов'язки, новий колектив, невідомий учитель, невідомі предмети, інший режим дня.

Філософські, антропологічні та біологічні визначення адаптації розглядають її як пристосування, а от чого і до чого відбувається це пристосування вже залежить від специфіки видання. Соціологи говорять про пристосування людини до соціуму; юристи – до діючих внутрішньодержавних правових норм, до нових міжнародних зобов'язань держави; лінгвісти – про пристосування текстів до можливостей читачів тощо.

Поняття «дезадаптація» розглядається значно рідше, зокрема у психіатричних словниках. У більшості з них адаптація пояснюється як здатність пристосовуватися до умов існування (функціонування), які змінилися, а дезадаптація, відповідно, як нездатність [59].

Шкільна дезадаптація – достатньо поширене явище серед учнів початкових класів. В особливо важких випадках дитина відчуває сильний дискомфорт при відвідуванні школи, а негативні емоції буквально блокують її пізнавальну діяльність і гальмують розвиток. Тому проблему дезадаптації молодших школярів залишати без уваги не можна!

На думку Чінікайло С., найгостріше проблема дезадаптації заявляє про себе в молодшому шкільному віці, де до всіх чинників, що обумовлюють труднощі онтогенетичного розвитку, приєднується і соціально-психологічна дезадаптація школяра [70, с. 56]. Такий стан обумовлений з одного боку швидким поширенням цього стану серед молодших школярів, а з другого – актуальність проблеми обумовлена пошуками нових інноваційних підходів у регулюванні цієї складної міжгалузевої проблеми, оскільки труднощі з

адаптацією ускладнюють навчання дітей, педагогічний вплив з боку педагогів та батьків, призводять до погіршення стану здоров'я тощо.

Окрім терміну «дезадаптація», у словниках зустрічаються поняття «порушення адаптації» як «передумова для розвитку різних патологічних станів» та коадаптація як «загальне і взаємне пристосування до життєвих умов, які змінюються». У словниках явищу дезадаптації приділяється значно менше уваги, аніж адаптації, хоча сучасні умови життя засвідчують, що проблеми з адаптацією до швидкозмінної реальності починає відчувати все більше людей і психологічні аспекти дезадаптації не можна зводити до соціальної дезадаптації. Процес дезадаптації цілком залежний від такого феномену, як неадаптованість. Каут Н. та інші науковці зосереджують увагу на тому, що неадаптованість, поряд із незначним негативним впливом на перебіг психічних процесів особистості, все ж відіграє переважно позитивну роль, виступаючи рушійною силою розвитку і передумовою вдосконалення її поведінки і діяльності. А дезадаптованість відіграє негативну роль у формуванні внутрішнього світу особистості і дуже часто є значним травмуючим для неї фактором. Адже учень відчуває себе некомфортно, пригнічено, спостерігаються невротичні відхилення, дисгармонійні акцентуації характеру, проявляються особистісні внутрішні комплекси, які виникають в результаті реагування на елементи соціуму чи власного внутрішнього світу [26, с.13].

Частина словників із психіатрії виокремлює шкільну дезадаптацію, яка єдина (з точки зору психіатрів) не є психіатричним захворюванням, але може бути його передумовою: «Дезадаптація, шкільна (maladjustment, educational) – труднощі у функціонуванні на належному рівні, що виникають при отриманні освіти, які не можна пояснити психічним розладом» [2, с. 164].

Але разом із тим у психіатричному енциклопедичному словнику дезадаптація визначається як стійка відмова від відвідування школи внаслідок труднощів із засвоєнням програми навчання або у зв'язку з порушенням взаємин і конфліктами з однолітками та педагогами. Спостерігається у дітей і

підлітків, які страждають невротичними розладами або мають прояви початку психозу [59].

Пророк Н., Царенко Л., Бойко С., дослідивши питання дезадаптації в психіатричній літературі, зауважують на тому, що науковці виокремлюють дезадаптацію та власне шкільну дезадаптацію як хворобливий стан і як передумову появи невротичних розладів [58, с. 375].

В «Енциклопедії освіти» (2009 р.) Алексеєнко Т. поняття «дезадаптація» розглядається як термін, протилежний адаптації, суть якого виявляється у невідповідності соціопсихологічного і психофізіологічного статусу людини вимогам ситуації, життєдіяльності, що не дозволяє їй пристосовуватися до умов середовища свого існування. Дезадаптація може розглядатися як процес, як прояв, як результат.

Дезадаптація як процес означає зниження адаптаційних можливостей людини до умов життєдіяльності або до якихось конкретних умов (у дошкільному закладі, школі, класі). Може бути малопомітною збоку, але матиме серйозні наслідки для людини, яка обтяжена такою проблемою; різко вираженою, що виявляється повною непристосованістю до певної ситуації [21 с. 197].

Кириленко Г. зазначає, що дезадаптація – це формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень в поведінці, конфліктних відносин, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, негармонійний розвиток особистості [27, с. 13].

Воронова Є. пояснює шкільну дезадаптацію як втрату дитиною навчальної мотивації, низьку успішність, конфліктність у спілкуванні з учителями й однолітками, а також схильність до асоціальної поведінки, низьку самооцінку, домінування негативного емоційного напруження [15, с. 7].

Дезадаптація особистості, на думку Козубовського Р., це поняття інтегральне, багатоваріантне, що включає всі елементи внутрішніх або

зовнішніх порушень, зводиться до дисгармонізації взаємодії особистості з собою, з соціумом [30, с. 186].

Власне, вивчаючи поняття дезадаптації, Пророк Н., Царенко Л., Бойко Л. зауважують на тому, що тривалість цього процесу може призвести до затримки у психічному розвитку, формувати негативні установки або тривожність. Дезадаптація як прояв виявляється у нетипових формах поведінки і ставленні до результатів діяльності у конкретному середовищі. Може мати різноманітні індивідуальні форми вираження. Дезадаптація як результат є свідченням щодо порівняльної оцінки якісно нового стану і проявів, що не відповідають умовам середовища і для даної людини є нетиповими. Основні причини дезадаптації: особистісні, середовищні або їхня сукупність [58, с. 375].

Аналіз наукової літератури показує, що терміном дезадаптація фактично визначаються будь-які труднощі, що виникають в процесі взаємодії із соціумом. Водночас, на думку Захарової Н., дослідники розглядають шкільну дезадаптацію як утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи. Воно проявляється у формі порушення навчання і поведінки дитини, створюються конфліктні відносини між всіма учасниками навчального середовища, виникають психогенні захворювання, реакції, підвищується рівень тривожності [25, с. 55].

Більшість дослідників виокремлюють шкільну дезадаптацію в «самостійний феномен», що виникає в результаті невідповідності соціопсихологічного чи психофізіологічного статусу дитини з вимогами нової, соціальної ситуації, тобто ситуації шкільного навчання. Науковці акцентують свою увагу на тому, що несвоєчасне або помилкове діагностування причин і труднощів, які виникають під час навчання у дитини, можуть призвести до складних проблем. Адже своєчасне їх не вирішення у молодшому шкільному віці стає основою для різноманітних відхилень у психосоціальному розвитку на наступних етапах онтогенезу, з особливою гостротою

виявляючись у підлітковому віці, коли ефективність корекційної допомоги знижується [14, с. 30].

Власне, у своєму дослідженні ми дійшли висновку, що «дезадаптація» – це порушення, яке характеризується дисгармонізацією взаємодії особистості з собою та соціумом, яка призводить до часткової або повної нездатності особи пристосуватися до соціального середовища, виникнення труднощів у функціонуванні на належному рівні при отриманні освіти.

Отже, дезадаптація та зокрема шкільна дезадаптація викликає багато ускладнень при набутті знань і вмінь учнями під час навчання. І тому завдання закладу освіти та педагогічного колективу полягає у тому, щоб своєчасно звернути увагу на цю проблему і почати вирішувати її ще на початковому етапі.

Симптоми дезадаптації ззовні не завжди явно виражені, але відбуваються певні зміни у поведінці дитини. Вона досить боляче переживає всі шкільні проблеми (це супроводжується тривогою, відсутністю апетиту та розладом сну), тобто в неї спостерігаються реакції як активного, так і пасивного протесту. Це може виявитися у настороженості, невпевненості, плаксивості без причин. Ці форми поведінки є першими ознаками, на які потрібно звернути увагу дорослим [58, с. 32]:

1. Дезадаптація, що виникає на фоні особливостей навчального процесу молодших школярів. Предметний бік навчального процесу у молодшому шкільному віці набуття вмінь, знань і навичок. Коли цей процес у дитини проходить ускладнено, не продуктивно, вона починає відставати у шкільній програмі. Велика відповідальність у цей період покладається на дорослих, адже тільки вони можуть допомогти дитині навчитися вчитися. Для школяра цей процес є новим і дуже часто викликає страх, що вони не зможуть виконати, зробити, запам'ятати, як це вимагає вчитель.

2. Дезадаптація як невміння дітей довільно регулювати свою поведінку, увагу, адекватно сприймати вимоги. Для таких дітей характерно, як зазначають науковці, виконання завдань не за власною ініціативою, а

внаслідок зовнішньої стимуляції (примушують, наказують). Подібне виявляється в емоційних дітей, що відзначаються високою чутливістю, збудливістю, неадекватністю переживань і, відповідно, реакцій.

Ці діти зосереджені на своїх внутрішніх відчуттях і переживаннях. Завдання, які вони виконують, містять багато помилок, діти наче загальмовані, не зосереджені і неуважні. Науковці це пояснюють тим, що це є наслідком сімейного виховання – «вседозволеності», тобто діти прийшли до школи з дуже низьким рівнем вольової готовності. А отже, з перших днів вони відчують значні труднощі.

3. Дезадаптація як невміння дітей увійти в темп шкільного життя. Для таких дітей, як правило, характерними є часті хвороби, підвищена втомлюваність, вони соматично ослаблені. Вони пасують перед труднощами, значно недооцінюють свої можливості. Можливо тут потрібно враховувати не тільки соматику, але і психосоматику, як фактор. Де вторинною вигодою при хворобі є те, що дитина не йде до школи, а отже не потрібно переживати, відчувати дискомфорт і виконувати шкільні завдання [24, с. 44].

Будь-яке явище, з яким ми зустрічаємося, має свої причини, а подолання шкільної дезадаптації має бути спрямоване на усунення причин, що її викликають. Дезадаптацію можуть ініціювати різні чинники, які можуть бути об'єднані двома основними групами: соціальна група (об'єктивні чинники) та особистісна група (суб'єктивні чинники). Відмічається їх тісний зв'язок, доповнення та обумовлення один одного, що має схожість з процесами соціо- та психоонтогенезу. Науковці, працюючи з цією проблемою, узагальнили їх. А отже, було виділено:

1. Неправильні методи виховання в родині. До причин дезадаптації, що можуть виникати в сім'ї, відносять неповну сім'ю, недостатність в батьків педагогічної культури, погані стосунки членів сім'ї, відсторонення батьків від процесу виховання з різних причин, надто погане чи надто добре матеріальне становище сім'ї [45, с. 257].

Стосунки у сім'ї викликають дезадаптацію та посилюють дезадаптаційні процеси, що були зумовлені іншими чинниками. Посилити дезадаптацію можуть некоректні реакції батьків на невдачі навчання, деяка поведінка дітей, вчительські зауваження [50].

Крім того, вважаємо, що появі дезадаптації з боку сім'ї сприятиме:

- завищене очікування щодо навчальної успішності дитини;
- неадекватне сприйняття невдач дитини;
- бажання батьків реалізувати свої нездійсненні мрії за рахунок дитини;
- відсутність позитивної установки до шкільного життя;
- розмови про недоліки школи чи вчительки, замість акцентування уваги дитини на приємних моментах;
- часті конфлікти з приводу навчання дитини, після чого все, що пов'язано зі школою, втрачає привабливість;
- байдуже ставлення батьків до навчання дитини проявляється у перекладанні цього процесу тільки на вчителів;
- виховання дитини за типом «кумир родини» найчастіше закладає у неї комплекс «відмінника», дитина, яка не має право на помилку.

2. Порушення у взаємодії відносин у школі.

До проблем порушень у системі стосунків у школі відносять дидактогенію (психогенний вплив чинить сам процес навчання) та дидаскологенію (некоректне ставлення вчителя до учня). Колесова Г. це пояснює як уповільнене формування емоційних зв'язків між учителем і учнем, причинами якого може бути незнання вчителем індивідуально-психологічних особливостей дитини, намагання якнайшвидше адаптувати дитину до нового оточення, навчально-дисциплінарний, авторитарний характер педагогічної діяльності вчителя [31, с. 44].

Варто також згадати про традиційну систему оцінювання знань, умінь і навичок учнів. У школі часто спотерігається гіпертрофована оціночна позиція школи, переважання в ній негативної оцінної стимуляції, у наслідок чого школяра починає переслідувати страх отримати негативну оцінку, у нього

підвищується рівень тривожності, формуються «сміслові бар'єри» або «вивчена безпорадність», розвиваються і поглиблюються хворобливі реакції. На жаль, доводиться визнати, що більшість вчителів пріоритетними вважають навчальні завдання, а соціальні проблеми відсувають на другий план. Однак необхідно мати на увазі: дитина, яка не встигає у навчанні, може перетворитися на «важку», і не тільки для батьків і вчителів. Але всі труднощі вона переживає сама. Навчальні і соціальні завдання у виховному процесі, зокрема першокласників, тісно взаємопов'язані, взаємообумовлені [50, с. 129].

Крім того, вважаємо, що появі дезадаптації з боку школи сприятиме:

- не гуманний характер спілкування в школі;
- особливості індивідуального стилю вчителя;
- особистісні якості педагогів й адміністрації закладу освіти;
- відсутність умов для повноцінного особистісного розвитку учнів;
- негативні установки педагогів по відношенню до учнів;
- особливості міжособистісних взаємин у колективах;
- низький методичний рівень викладання;
- низький рівень загальної культури педагогів.

3. Деякі індивідуальні особливості психічного розвитку дитини.

Особливе місце в ієрархії чинників дезадаптації займають властивості особистості дитини. Серед численних причин дезадаптації, що відносяться до цього чинника, можна виділити:

- недолік розвитку інтелектуальної, емоційної, мотиваційно-особистісної сфер особистості;
- порушення пізнавальної сфери;
- відсутність системи ціннісних орієнтирів;
- появу внутрішніх комплексів;
- фізичні і психічні перевтоми;
- період особистісних невдач;
- неадекватну самооцінку;
- тривалий інфантилізм, який нерідко переходить в апатію;

- агресивність соціальної поведінки;
- слабкий розвиток вольових якостей;
- підвищена конформність (конформізм) у поведінці;
- особливості характеру;
- невисокий інтелектуальний потенціал;
- труднощі у вольовій регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності;
- несформованість мотивації учня;
- сенситивність до несприятливих впливів навколишнього середовища;
- підвищена чутливість нервової системи;
- підвищений рівень тривожності в дитини;
- інертність нервових процесів;
- соматичне ослаблення (хронічні захворювання);
- психологічна неготовність дитини до школи.

Інші науковці у своїх працях звернули увагу на те, що до несприятливих чинників дезадаптації дитини також відносяться:

- низький освітній рівень батьків;
- конфліктні ситуації в сім'ї;
- негативне ставлення до дітей вчителя;
- неповна сім'я тощо [10, с. 12].

Рудніцька І. зауважує на тому, що процес дезадаптації школярів детермінується як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. До перших відносять психолого-педагогічні умови, до других – особливості психічного розвитку дітей [62, с. 55].

Аналіз наукової літератури дає нам можливість констатувати, що для виникнення дезадаптації у дитини потрібна сукупність чинників. Ми вважаємо, що ключову роль у появі цього негативного явища будуть відігравати індивідуальні особливості. Адже саме вони не дадуть можливість дитині акумулювати внутрішні сили при потраплянні у несприятливе середовище.

1.2. Основні аспекти профілактики дезадаптації молодших школярів в соціально-виховному середовищі закладу освіти

Перш ніж розпочати розглядати зміст профілактики, вважаємо за необхідне схарактеризувати зміст поняття «соціально-виховне середовище закладу освіти». В контексті сказаного нам імпонує думка Шеплякова І., яка соціально-виховне середовище тлумачить як частину загального соціального простору, в якому цілеспрямовано створюються умови для інтеграції дії внутрішніх виховних механізмів та соціально-виховного впливу зовнішніх соціальних інституцій [71, с. 195]. Водночас Борисова С., Бобилева Я. та Вихор В. зауважують на тому, що основна мета створення соціально-виховного середовища полягає в забезпеченні на цій основі цілісного соціально-виховного впливу [12, с. 45].

Варто зауважити на тому, що вивчення стану сформованості соціально-виховного середовища освітнього закладу здійснюють за такими складовими:

- соціально-психологічна (врахування індивідуально-психологічних особливостей розвитку й стереотипів поведінки, притаманних особистості в процесі взаємодії в соціумі, пропагування морально-етичних норм в соціально- комунікативній діяльності особистості з групою);

- інформаційна (наявність сучасного нормативно-правового та навчально-методичного забезпечення процесу соціокультурного виховання);

- культурно-освітня (педагогічна компетентність учасників соціально-виховного процесу, що охоплює зміст, форми, методи, інноваційні технології щодо реалізації соціально- педагогічної діяльності тощо);

- матеріально-технічна (наявність сучасних мультимедійних засобів, аудіо-, відеопродукції відповідного змісту, врахування елементів етноестетики в інтер'єрі навчального закладу тощо) [54, с. 856.].

Отже, можемо зробити висновки, що соціально-виховне середовище – це певним чином організована життєдіяльність, яка впливає на духовність, свідомість та регулює поведінку здобувачів закладу освіти.

Освоєння соціальних норм і культурних та духовних цінностей, зразків поведінки є особливо значущим для збереження, функціонування та розвитку суспільства. Відтак воно зацікавлене в тому, щоб функції партнерів з виховної взаємодії були тривалими. Суспільству не однаково, наскільки повно й чітко виконуються взаємні обов'язки, наскільки міцні та результативні ці соціальні відносини. З метою забезпечення стійкості відносин виховання суспільство включає його у своєрідну систему соціального контролю, завдяки якій поведінка індивідів та груп відповідає прийнятим зразкам діяльності та критеріям цінностей [57, с. 186].

Виховання є одним з основних соціальних інститутів системи соціального контролю. Базовими функціями соціально-виховного середовища є:

1. Культурологічна, що передбачає формування особистісної культури індивіда – сукупності його власних зразків поведінки, його методів діяльності, продуктів цієї діяльності, його ідей та думок. Особистісна культура формується на підставі практичного й вибіркового засвоєння індивідом культури спільнот та суспільства в цілому.

2. Ціннісно-утворююча, що закріплює суспільні цінності у свідомості та поведінці індивідів і сприяє формуванню особистісної системи цінностей.

3. Адаптаційна, що навчає ефективних моделей освоєння індивідом нових життєвих ситуацій.

4. Соціалізована, що передбачає координацію та керування через виховання спрямованістю та ефективністю перебігу процесу соціалізації індивідів.

5. Функція соціального контролю, суть якої полягає у прищепленні суспільно схвалених, корисних для індивіда та колективу звичок, у формуванні звичаїв, які базуються на суспільних цінностях; у виробленні системи групових реакцій на поведінку індивіда у вигляді санкцій (покарання та заохочення), що адекватні соціальним цінностям, які визначаються суспільством.

6. Нормативна, що передбачає закріплення у поведінці особистості соціальних норм (зразків поведінки), схвалених суспільством.

7. Інтегративна, що полягає в об'єднанні людей шляхом опанування моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреби враховувати для досягнення своєї мети інтереси інших людей. Погодження інтересів у процесі взаємодії людей, можливість прогнозувати поведінку інших на основі керування загальними нормами та визнання загальних цінностей сприяє взаєморозумінню людей, поліпшенню взаємин, об'єднанню зусиль у суспільно корисній діяльності [46, с. 18].

У формуванні соціокультурних та духовних цінностей особистості важливого значення набуває особистісний підхід, який сприяє активному формуванню цінностей особистості, розширенню світогляду, розуміння сенсу життя.

Профілактика й корекція відхилень у поведінці – це зазвичай робота над причинами її виникнення. Причинно-наслідкові зв'язки при цьому можуть бути різноманітними.

Аналіз та узагальнення наукової літератури з проблеми профілактичної діяльності у закладі освіти дозволяє стверджувати, що дослідниками використовується низка понять «профілактика», «профілактика соціальна», «профілактика медична», «соціальна профілактика» тощо, зміст яких є дещо відмінним.

Термін «профілактика» має грецьке походження (від *prophylaktikos* – запобіжний), що означає попередні заходи для недопущення будь-чого. Згідно з академічним тлумачним словником української мови термін «профілактика» має два значення:

1) заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення;

2) сукупність заходів, які запобігають передчасному ламанню та спрацюванню машин, механізмів, відвертають аварії на виробництві, транспорті тощо [16, с. 333].

У соціально-педагогічному словнику «профілактика» – це «використання сукупності заходів, розроблених для того, щоб запобігти виникненню й розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні» [63, с. 18].

У змісті терміну «профілактика» виокремлюють багато значень: комплекс медичних, санітарно-технічних, гігієнічних, педагогічних і соціально-економічних заходів, спрямованих на запобігання захворювань і усунення факторів ризику; попереджувальні заходи для підтримки технічного об'єкта і устаткування в працездатному стані; один із напрямів роботи фахівця; профілактична діяльність повноважних органів, здійснювана для реалізації принципу соціальної справедливості тощо [36, с. 139].

Отже, профілактику ми трактуємо як комплекс спеціально організованих заходів, які спрямовані на раннє виявлення, запобігання виникнення або загострення негативних явищ, недопущення та усунення факторів їх загострення та розвитку.

Враховуючи специфіку нашого дослідження, зосередимо увагу на значеннях, пов'язаних з роботою фахівців соціальної сфери, що здійснюють запобіжні заходи для недопущення перетворення учнів на жертв процесу соціалізації. Сучасні дослідники у сфері соціальної роботи розрізняють такі різновиди профілактики [20, с. 167]:

- залежно від змісту діяльності (загальну та спеціальну);
- залежно від стадії розвитку проблеми, на якій передбачено проведення роботи (первинну, вторинну та третинну);
- залежно від рівня застосування (макрорівневу, мікрорівневу та індивідуальну).

Науковці визначають такі умови ефективності профілактичної діяльності [66, с. 18]:

- спрямованість на викорінювання джерел дискомфорту як в самій дитині, так і в соціальному та природному середовищі, через набуття неповнолітніми досвіду вирішення проблем;

- навчання дитини новим навичкам, які допоможуть досягти поставленої мети і зберегти здоров'я;
- попередження очікуваних проблем.

В Енциклопедії фахівців соціальної сфери за редакцією Зверєвої І. «профілактику соціальну» визначають як «діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам», а «соціальну профілактику» – як «один із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюють шляхом прийняття відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо» [21, с. 166].

Водночас мету соціальної профілактики дослідники вбачають у попередженні проблем і негативних явищ й створенні умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб, а серед основних напрямів профілактики виділяють такі:

- виявлення, усунення чи нейтралізація чинників, що породжують негативні соціальні явища та соціальні проблеми, сприяють їх загостренню та заважають розвитку людини;
- формування якостей, необхідних для подолання проблем і задоволення потреб нешкідливим чином.

Науковцями визначено, що соціальна профілактика дезадаптації має передбачати [20, с. 331]:

- 1) усунення її соціальних чинників (покращення загальних умов життєдіяльності людей, збільшення можливостей для задоволення ними потреб різного рівня, забезпечення соціально-правового захисту та доступності соціальних послуг);
- 2) надання допомоги особистості в подоланні дезадаптивних якостей і підвищенні здатності вирішувати проблеми та задовольняти потреби (надання необхідної інформації, формування професійних та життєвих навичок, розвиток комунікабельності, сприяння самопізнанню та самовизначенню).

Отже, враховуючи вищезазначене, з метою здійснення діяльності з профілактики дезадаптації учнів слід забезпечувати системний вплив на учнів через різні соціальні інституції (школу, позашкільні заклади, спеціалізовані соціальні служби тощо), що дозволить усунути соціальні чинники (проблемні ситуації у сім'ї, школі, мікросередовищі учня тощо), які можуть спричинити їхню дезадаптацію, а також попередити можливості виникнення чи розвитку суб'єктивних чинників (особистісні риси та якості), що теж сприяють віктимізації учнів. Залежно від змісту профілактичної діяльності, рівня її застосування та стадії розвитку проблеми у певного індивіда соціальна профілактика дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях буде відрізнятися власною специфікою, до виконання якої має бути готовий фахівець соціальної сфери, що її здійснюватиме.

Аналіз психологічних і педагогічних джерел дозволяє нам стверджувати, що попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів має бути спрямоване на усунення причин, що її викликали. До причин, що зумовлюють шкільну дезадаптацію вчені відносять:

1) причини, пов'язані з психофізичними індивідуальними особливостями дитини: здібності, обдарованість, особливості емоційної сфери, психологічна специфіка сімейного середовища, соматичні та нервово-психічні захворювання тощо;

2) причини, зумовлені соціально-економічними та соціокультурними умовами: матеріальний та соціальний статус сім'ї, вплив субкультур і та ін.;

3) порушення навчально-виховного процесу у шкільних закладах (невідповідність темпу навчальної роботи на уроках навчальним можливостям дітей, екстенсивний характер навчальних навантажень).

Аносов І. та Аносова Д. серед шляхів попередження та подолання дезадаптації молодших школярів виділяють наступні:

1) розробку індивідуальних корекційних програм, що враховують індивідуальні проблеми конкретної дитини, виявлені у процесі її вивчення.

Індивідуальна програма, організовуючи роботу вчителя з дитиною, одночасно спрямовується на роботу з нею вихователів, батьків, шкільних спеціалістів;

2) відкриття у школах класів компенсуючого навчання, в яких вчать діти ризику зі збереженим інтелектом, здатні опанувати загальноосвітні програми. В них передбачено меншу наповнюваність;

3) врахування наступності у навчально-виховних і соціалізуючих впливах на дитину молодшого шкільного віку;

4) просвітницька та консультативно-роз'яснювальна робота, спрямована на поширення знань про проблему соціальної дезадаптації дитини та оволодіння способами її запобігання й подолання;

5) спрямування навчально-виховного процесу та зусиль батьків і педагогічних працівників на формування базових соціальних компетенцій у дітей;

6) систематичний моніторинг процесу й результатів соціальної адаптації молодших школярів;

7) корекція особистісних і поведінкових відхилень;

8) соціальний супровід і патронаж дезадаптованих дітей та тих, хто знаходиться у групі ризику [4, с. 114].

Таким чином, враховуючи вищевказане, профілактика шкільної дезадаптації серед учнів молодшої ланки у соціально-виховному середовищі закладу освіти має полягати в наступному:

1. Своєчасне педагогічне діагностування передумов і ознак шкільної дезадаптації, проведення ранньої, якісної діагностики актуального рівня розвитку кожної дитини.

2. Момент вступу до школи повинен відповідати не паспортному віку (6 років), а психофізіологічному (для деяких дітей це може бути і 7 з половиною, і навіть 8 років).

3. Діагностика при вступі дитини до школи має враховувати не стільки рівень умінь і знань, скільки особливості психіки, темпераменту, потенційні можливості кожної дитини.

4. Створення в освітніх закладах для дітей ризику педагогічного середовища, що враховує їх індивідуально-типологічні особливості. Використовувати варіативні форми диференційованої корекційної допомоги в ході навчального процесу і в позаурочний час для дітей високого, середнього і низького ступеня ризику. На організаційно-педагогічному рівні такими формами можуть бути:

- спеціальні класи з меншою наповнюваністю, з щадним санітарно-гігієнічним, психогігієнічним і дидактичним режимом, з додатковими послугами лікувально-оздоровчого та корекційно-розвивального характеру;

- корекційні групи для занять з педагогами по окремих навчальних предметах, диференціація та індивідуалізація всередині класа, групові та індивідуальні позаурочні заняття з педагогами основної та додаткової освіти (гуртки, секції, студії), а також з фахівцями (психологом, логопедом, дефектологом), спрямовані на розвиток і корекцію недоліків розвитку шкільнозначущих дефіцитних функцій.

5. При необхідності використовувати консультативну допомогу дитячого психіатра.

6. Застосування психологічної корекції, тренінгів з батьками.

7. Освоєння педагогами методики корекційно-розвивального навчання, націленого на здоров'я, ощадну навчальну діяльність.

Власне, попередження та подолання шкільної дезадаптації у молодших школярів є комплексним, інтегративним, який здійснюється через:

- просвітницько-профілактичну роботу (надання інформації педагогам, вихователям, батькам про причини, особливості прояву і наслідки шкільної дезадаптації, шляхи її попередження та подолання);

- індивідуально-психологічну роботу (гармонізація розвитку особистості дитини, корекція емоційних, поведінкових розладів та деформацій характеру, розвиток пізнавальної сфери і навчально-пізнавальної мотивації, психологічний супровід дітей, що переживають перехідний період);

- психолого-педагогічну роботу (дотримання психолого-педагогічних умов навчання дітей групи ризику, забезпечення відповідності темпу навчальної роботи на уроках можливостям дітей, розробка та впровадження індивідуальних програм навчання дітей групи ризику, підвищення психологічної компетентності та професійного рівня педагогів);

- соціально-профілактичну роботу (виявлення, усунення, нейтралізація соціальних та соціально-психологічних причин і умов, які викликають шкільну дезадаптацію);

- психогігієнічну роботу (дотримання психогігієнічних умов навчання та відпочинку дітей групи ризику, проведення загальнооздоровчих заходів (лікувальна фізкультура, загартування, запровадження програм розвитку витривалості на заняттях із фізичного виховання), оптимізація рухової активності під час прогулянки (гра з елементами змагання), проведення занять на свіжому повітрі).

Висновки до першого розділу

Аналіз наукової літератури дає нам можливість констатувати, що для виникнення дезадаптації у дитини потрібна сукупність чинників: неправильне виховання, низька педагогічна компетентність батьків, авторитарний стиль роботи вчителя, відсутність сприятливого мікроклімату у школі та інше. Однак ми вважаємо, що ключову роль у появі цього негативного явища будуть відігравати індивідуальні особливості. Адже саме вони не дадуть можливість дитині акумулювати внутрішні сили при потраплянні у несприятливе середовище.

Таким чином, психолого-педагогічними чинниками попередження та подолання шкільної дезадаптації учнів молодшого шкільного віку є організація роботи на трьох рівнях: фізіологічному – робота з сім'єю, визначення оптимального режиму навантаження дитини, виявлення і лікування нервово-психологічних захворювань; педагогічному – формування

навичок самоконтролю, самоорганізації, робота з батьками, аналіз поведінки вчителя, розвиток пізнавальної активності учнів, рекомендації батькам, доброзичлива атмосфера, групові форми роботи, побудова навчання на грі та спілкуванні; психологічному – робота з розвитку психічних процесів, консультативна робота з сім'єю, безумовне сприймання дитини батьками, вчителями, спеціальні бесіди з дитиною, у ході яких необхідно встановити причини порушень навчальних навичок, розуміння та підтримка.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ СЕРЕД МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Дослідження стану проблеми дезадаптації молодших школярів

Труднощі, які можуть виникнути у дитини в період навчання в початкових класах, пов'язані з впливом більшого числа факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Серед причин, які найчастіше провокують виникнення шкільної дезадаптації, нами було виявлено такі: несформованість мотивації навчання, порушення емоційно-особистісних відносин до окремих предметів, навчання в загальному, до вчителів, а також перспективам, пов'язаними з навчанням, підвищений рівень тривожності.

Вирішення проблеми дезадаптації особливо підкреслює необхідність соціальної та психолого-педагогічної роботи на початковій ланці закладу освіти. Ми вважаємо, що в період початкового навчання в школі основних зусиль широкого спектра спеціалістів необхідно спрямувати на раннє виявлення факторів ризику, своєчасну діагностику і профілактику шкільної дезадаптації учнів початкової школи.

Дослідження проводилося на базі Війтівського опорного закладу загальної середньої освіти.

Респонденти дослідження – учні віком від 6 до 9 років. У дослідженні взяло участь всього 75 осіб.

Для вирішення завдань та досягнення мети дослідження було використано методи і методики, які відповідають сучасним вимогам проведення наукового експерименту: теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики.

Діагностика адаптації учнів початкових класів ґрунтується на використанні різних методів, які дозволяють виявити рівень адаптації дитини до школи і побудувати певну стратегію розвиваючої та корекційної роботи. Але кожна така методика повинна задовольняти наступні вимоги:

- займатися виміром ключових параметрів адаптації та дезадаптації учнів;

- отримана інформація, протягом проведення обстеження, повинна носити конструктивний характер;

- за часом і формою проведення повинна бути економічною.

Для оцінки рівня адаптації учнів початкової школи нами було зроблено наступне:

- зібрано та проаналізовано дані про захворюваність учнів початкової школи за минулий період;

- проведено бесіду з вчителем з питань адаптації учнів;

- реалізовано діагностику адаптаваності учнів;

- здійснено спостереження та аналіз поведінки.

1. Аналіз даних медичної статистики.

Нас цікавила наступна інформація:

- хвороби учнів в адаптаційний період;

- звернення за медичною допомогою з приводу можливої психосоматичної симптоматики і травм;

- відмови батьків від планових щеплень, мотивовані поганим самопочуттям дитини.

Аналіз цієї інформації свідчить, що у досліджуваних нами класах статистика частоти захворювань була стандартною і нічим не відрізнялася від показників попередніх років. Відсоток дітей, які хворіли частіше 1 разу на місяць, склав 5%, частка дітей, які хворіли менше 1 разу на місяць, склала 45%. Такі результати дають змогу нам констатувати, що період адаптації протікав з ускладненням для фізичного здоров'я для незначної частки дітей.

2. Опитування вчителя.

Багато цінної інформації про учнів можна отримати від вчителя. Саме вчитель має можливість постійно спостерігати за дитиною в різних моментах її діяльності. З метою отримання цілісної картини діяльності дитини в школі було проведено бесіду з вчителем, у ході якої отримано інформацію з приводу успішності учнів. Встановлено, що у 20% учнів є проблеми з навчанням – це

діти, які часто отримують низький рівень. Водночас 9% учнів можна виокремити як таких, як зазвичай навчаються на високий рівень.

3. Діагностика адаптації учнів.

З метою діагностики було обрано такі методики:

- Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Лускановою Н.).

- Проективна методика для діагностики шкільної тривожності Прихожан А.

- Проективна методика «Що мені подобається в школі?»

Першою було проведено **анкету для визначення шкільної мотивації Лусканової Н.** (Додаток А). Анкета складається з 10 питань та трьох варіантів відповідей. За результатами опитування можна визначити п'ять рівнів шкільної мотивації. У ході проведеного дослідження ми отримали результати, які представили у вигляді діаграми (Рис. 2.1.).

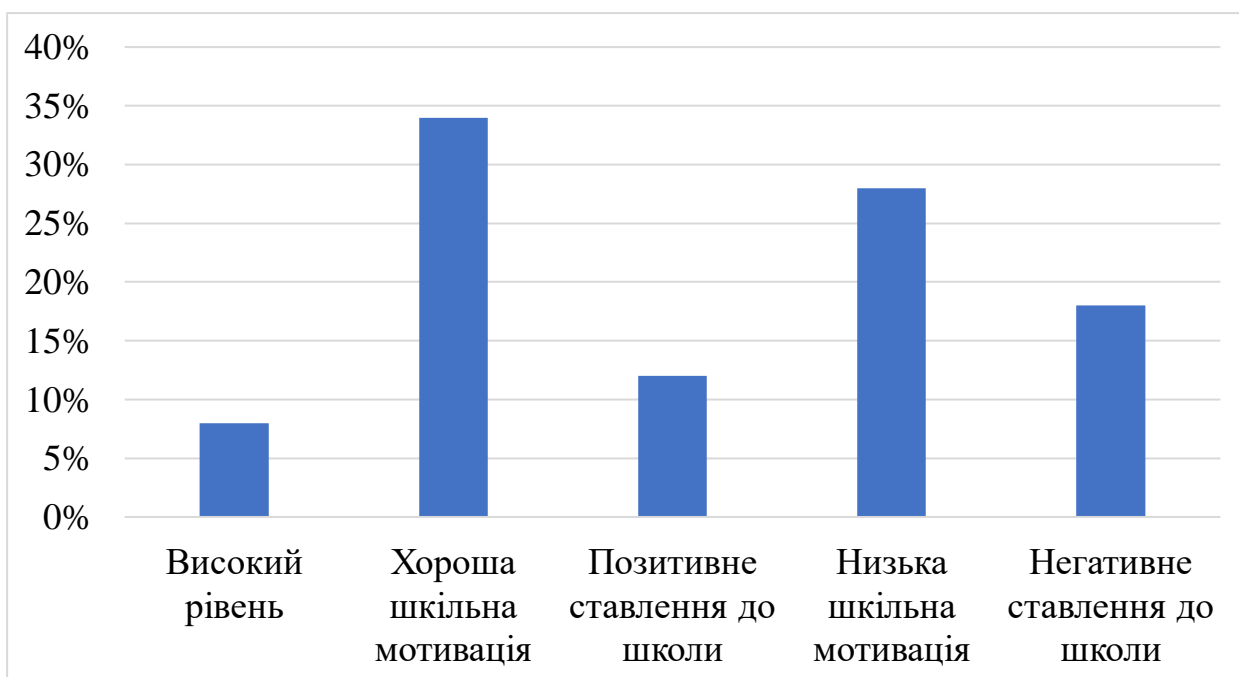

Рис. 2.1. Результати анкету шкільної мотивації Лусканової Н.

Проаналізувавши отримані дані, ми бачимо досить високий відсоток учнів із низькою мотивацією (28% респондентів) та негативним ставленням до школи (18% респондентів). Такі діти не встигають в навчанні, у них можливі проблеми з однолітками та вчителями. Причини такого рівня адаптації можуть

бути різні: низький рівень розвитку загальних здібностей, високий ступінь емоційної нестійкості, несформованість мотиваційної сфери, високий рівень домагань на тлі низьких можливостей, особливості сімейного виховання, стиль керівництва педагогів.

Водночас спостерігаємо 34% дітей із середнім рівнем мотивації та 12% – позитивне ставлення до школи. Така дитина відвідує школу, добре навчається, має задовільні відносини в спілкуванні з оточуючими, проте процес адаптації знаходиться на середньому рівні. Це свідчить про те, що в дитини не задоволені інші основні потреби. Адже пристосування дитини до школи відбувається не одразу. Це досить тривалий процес, який пов'язаний зі значним напруженням усіх систем організму. Тому з часом діти, в яких середній рівень адаптації, можуть опинитися в категорії високого рівня шкільної адаптації.

Найменший результат отримали за шкалою високий рівень шкільної адаптації – 8%. Такі діти швидко пристосовуються до різних життєвих умов, успішно навчаються, не мають конфліктів з однокласниками та вчителем. У дітей з високим рівнем адаптації добре розвинені розумова діяльність, темп психічних процесів, достатній розвиток логічного мислення та інше. Усе це дає змогу добре засвоювати новий матеріал та вдало його використовувати.

Отже, можемо говорити про необхідність підвищити рівень мотивації учнів до навчання у школі, що позитивно вплине на рівень їхньої адаптованості, допомогти сформувати внутрішню мотивацію.

Наступною була проведена **Проективна методика для діагностики шкільної тривожності** (Додаток Б). Методика призначена для роботи з учнями початкової школи – 6-9 років. В силу неструктурованості стимулюючого матеріалу методика дозволяє отримати інформацію, залежну від рівня розвитку рефлексії дитини, тобто від її здатності помічати певний стан, в тому числі стан тривоги. Крім того, проективний характер методу дозволяє обійти «фільтр значущості шкільного життя», який часто не дозволяє дитині рефлексувати негативні емоції, пов'язані зі школою. Отже, за

допомогою цієї методики можна виявити загальний рівень шкільної тривожності учнів початкової школи. Діагностика може проводитися тільки в індивідуальній формі, бажано на початку навчального дня, у відсутності вчителів та класного керівника, в умовах позитивного контакту з дитиною. Оцінюються відповіді на 10 картинках (№2-11). Картинка №1 – тренувальна, №12 виконує «буферну» функцію і призначена для того, щоб дитина закінчила виконання завдання позитивною відповіддю. Разом з тим слід звернути увагу на рідкісні випадки (за даними А. Прихожан, не більше 5-7%), коли дитина на картинку №12 дає негативну відповідь. Такі випадки потребують додаткового аналізу і повинні бути розглянуті окремо. Загальний рівень тривожності обчислюється за відповідями досліджуваних, які характеризують настрій дитини на зображенні як сумний, печальний, сердитий, нудний. Тривожною можна вважати дитину, яка надала 7 і більше подібних відповідей з 10. Зіставляючи відповіді досліджуваного з його інтерпретацією картинки, а також аналізуючи вибір героя на картинках (наприклад, на малюнку № 6 – вибирає він учня на першій парті, який вирішив задачу, чи то учня на другій парті, який не вирішив її), можна отримати багатий матеріал для якісного аналізу даних.

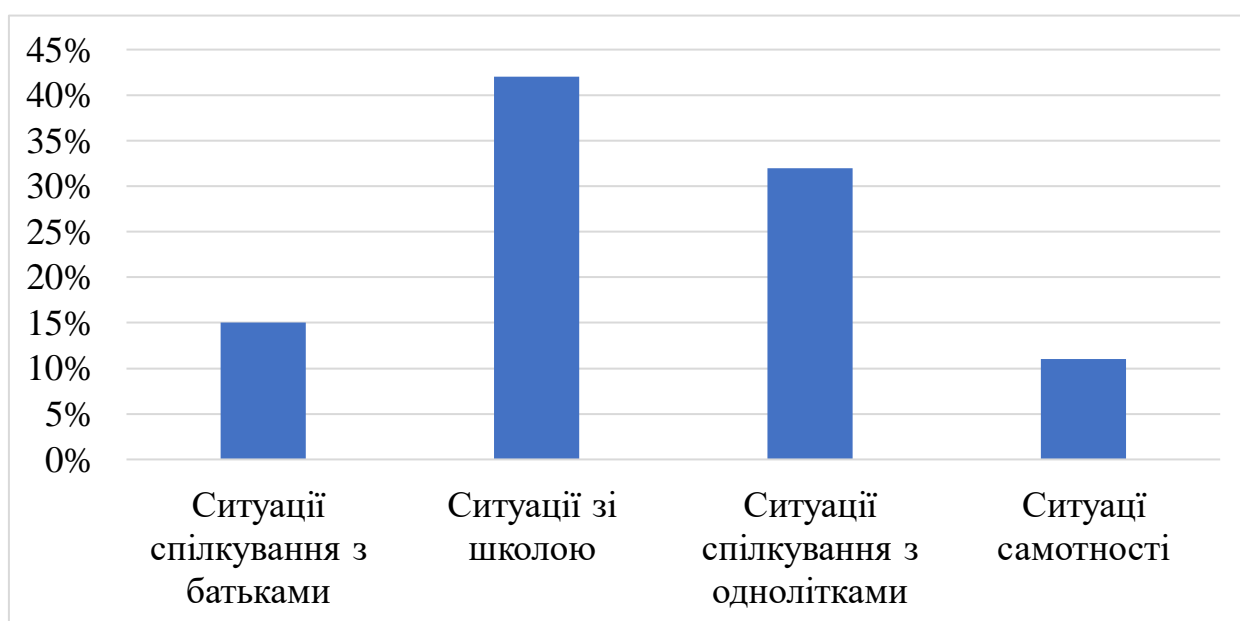

Рис. 2.2. Результати методики діагностики шкільної тривожності Прихожан А.

Отримані результати свідчать, що учні мають проблеми у сфері спілкування (32% респондентів), які виражаються в агресивному реагуванні на несправедливу критику, невмінні звернутися до однолітка з проханням, відповісти відмовою на чуже прохання, співчуття, підтримку, продуктивно будувати спілкування. За результатами діагностики ситуації зі школою викликають у дітей найбільше переживань та тривожності.

Наступною стала також **проективна методика «Що мені подобається в школі?»** Ця методика дає можливість виявити ставлення дітей до школи і їхню мотиваційну готовність. Зручність цієї методики полягає у її швидкості проведення та легкості для дітей. Ми попросили дітей намалювати, що їм подобається в школі. За результатами малюнку зроблено інтерпретацію. Невідповідність малюнка темі вказує на:

- мотиваційну незрілість дитини, відсутність у неї шкільної мотивації і перевагу в неї інших, найчастіше ігрових, мотивів (у цьому випадку діти малюють машини, іграшки, візерунки тощо);

- дитячий негативізм (така поведінка властива дітям із завищеним рівнем домагань і труднощами пристосування до шкільних вимог; дитина завзято відмовляється малювати на шкільну тему і малює, що вона найкраще вміє або любить малювати);

- нерозуміння і неправильне тлумачення задачі (діти нічого не малюють або копіюють в інших дітей сюжети, що не мають відношення до цієї теми).

Якщо малюнок відповідає темі, то враховується сюжет:

- навчальні ситуації свідчать про високу шкільну мотивацію, навчальну активність і наявність у школяра пізнавальних мотивів;

- ситуації ненавчального характеру із зовнішніми шкільними атрибутами властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але зовнішньою мотивацією;

- ігрові ситуації в школі властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але перевагою ігрової мотивації.

В результаті проведеної діагностики ми отримали результати, які представлені на Рис. 2.3.

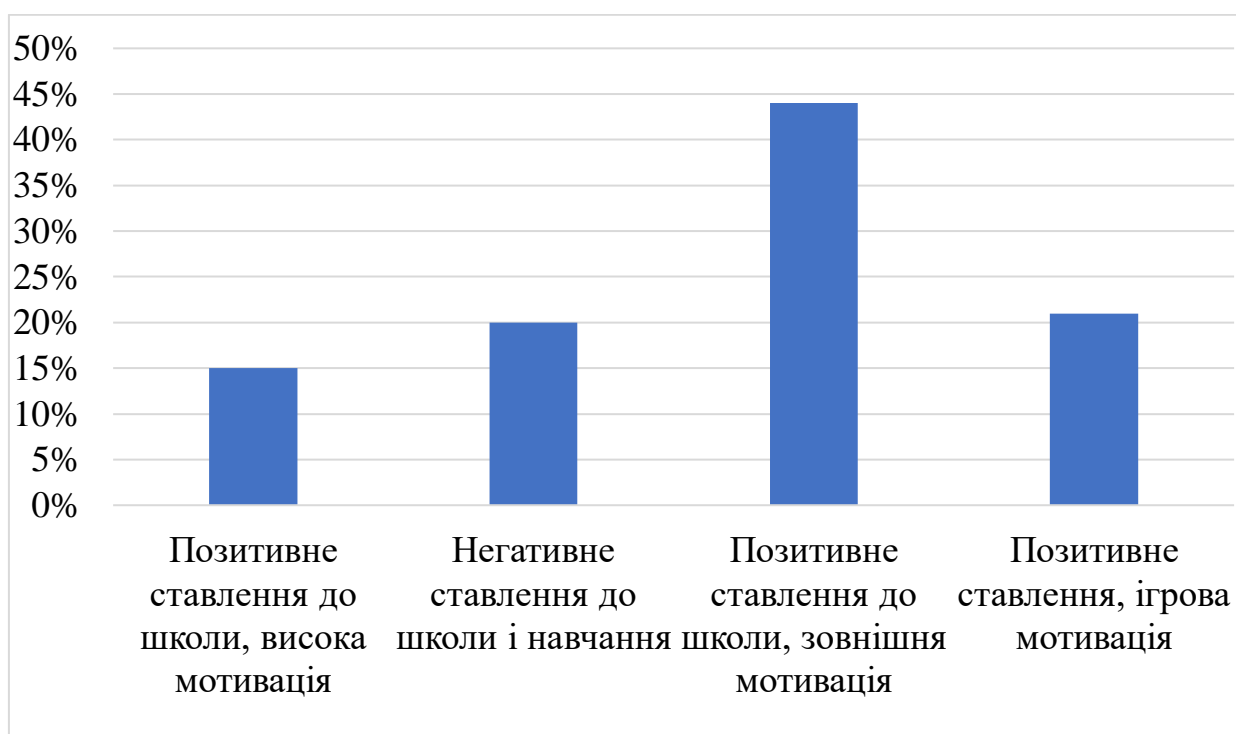

Рис. 2.3. Результати проективної методики «Що мені подобається в школі?»

За результатами методики «Що мені подобається в школі?» можна зробити висновки, що більшість дітей позитивно ставляться до школи, а відтак процес їх адаптації проходить успішно. Власне, якщо ми додамо шкали із позитивним ставленням, то отримаємо 80% учнів. Звичайно у цій цифрі варто враховувати й те, що не всі учні мають внутрішню мотивацію, таких лише 15%. Наявність зовнішньої та ігрової мотивації уже не стійка, і учні з їх числа дуже швидко можуть перейти в число тих, хто має негативне ставлення до школи. Такі діти відвідують школу не з метою засвоїти новий матеріал, навчитися чогось нового, а тому, що так хочуть їхні батьки, вони надіються на похвалу з боку вчителя. Звісно ж, такі діти не встигають з навчанням, проте стосунки з однокласниками в них позитивні.

Результатом, який викликає занепокоєння, є і такі діти, в яких спостерігаються певні проблеми з навчанням та відвідуванням школи, й вони мають негативне ставлення до неї – 20%.

4. Здійснено спостереження та аналіз поведінки.

Під цим методом дослідження науковці розуміють нормативну модель діяльності, спрямованої на вирішення наукового завдання й реалізованої в сукупності прийомів і процедур. Спостереження у психології та педагогіці – це цілеспрямоване й систематичне сприйняття дослідником дій і поведінки людини або особливостей протікання досліджуваного явища, процесу і їх специфічних змін [49, с. 93]. В ході цілеспрямованого, безпосереднього сприйняття явища або процесу з реєстрацією та аналізом отриманих результатів спостереження дає змогу дослідити: індивідуальні особливості дітей; колектив, особливості його взаємодії; стиль роботи вчителя; систему виховної роботи та організації дозвілля.

Здійснюючи спостереження, ми взяли за основу запропоновані Сосновіковою Ю. групу негативних психічних станів, які можуть свідчити про дезадаптацію:

- внутрішня дискомфортність, роздратованість, розосередженість, безцільність. Важко зібратись з думками, керувати діями. Воля знижується, емоції гальмуються. В цьому стані діти підпорядковані ситуації, здійснюють негативні вчинки, не маючи до цього спеціальних намірів;

- стан явного незадоволення, ворожості, негативізму до оточення. Він не спрямовується на предмет, дію чи людину, а розповсюджується майже на всіх, хто знаходиться в «полі» життя. Цей стан ускладнює контакт, створює бар'єр, який заважає виховним діям;

- стани, наближені до агресивності, дратівливості, сльозливості, грубості. Вони викликають конфлікти з однолітками та заважають позитивному ставленню дитини до оточення;

- афективні спалахи – грубість, образа, порушення дисципліни [11, с. 4].

Отже, за результатами спостереження та на основі проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. Адаптація в умовах загальноосвітньої школи учнів початкових класів триває впродовж одного – трьох місяців. Однак варто зауважити на тому, що адаптація у дезадаптивних типів особистості відбувається складніше й довше і потребує додаткових заходів.

2. Серед досліджуваних нами дітей переважає позитивне ставлення до школи. Водночас спостерігається підвищена тривожність у дітей відносно шкільних ситуацій.

3. У більшості досліджуваних учнів було виявлено зовнішню мотивацію до навчання, яка є доволі не стійкою і потребує корекції.

4. З метою повноцінної адаптації учнів варто розробити програму, яка допоможе швидше адаптуватися тим дітям, у яких виникають труднощі.

2.2. Програма профілактики дезадаптації молодших школярів в соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи

У сьогоденному мінливому світі надзвичайно важливим постає питання пристосування до нового середовища, особливо коли це стосується дітей. Перед педагогом постає надважливе завдання – значною мірою пом'якшити і прискорити процес адаптації дітей до школи, оскільки їхня успішність виховання та навчання безпосередньо залежить від позитивного емоційного стану. Для цього важливо дати можливість усвідомити, яким правилам поведінки у школі потрібно слідувати, чому це важливо. Своєчасність та систематичність отримання необхідної інформації дитиною забезпечує її плавний та послідовний характер входження до шкільного середовища. Крім того, з метою запобігання негативних явищ варто проводити системно заходи профілактики. Серед основних напрямів ранньої соціально-педагогічної профілактики дезадаптації [56, с. 25] автори виділяють такі:

1) гуманізація навчально-виховного процесу (упровадження в освітнє середовище інноваційних педагогічних технологій, що забезпечують розвиток

цінностей здорового способу життя; розширення мережі дозвіллевих заходів; створення і впровадження технологій ранньої діагностики різних форм девіантної поведінки);

2) оздоровлення стосунків у сім'ї (інформаційно-просвітницька робота з батьками, індивідуальне консультування батьків з питань виховання дітей, робота з сім'ями «групи ризику»);

3) допомога особистості у самовдосконаленні та самореалізації (превентивне навчання та виховання).

Впровадження таких умов, на думку авторів, сприятиме повноцінній соціалізації та індивідуалізації особистості, дозволить здійснювати профілактичну діяльність в освітньому середовищі комплексно та забезпечить усунення дії негативних чинників на різних рівнях (особистісному, мікросередовища та макросередовища підлітків).

Власне, Пихтіна Н., Новгородський Р. надають таку класифікацію профілактичних програм [56, с. 26]:

1) за особливостями об'єкту профілактичного впливу (універсальні, що спрямовані на всіх учнів з метою формування фізично і психічно здорової особистості; вибіркові, які спрямовані на дітей «групи ризику», заходи щодо нівелювання дії чинників; програми за показниками, що спрямовані на дітей, які мають стійкі прояви дезадаптації);

2) за стратегією профілактики (інформаційні, які забезпечують інформування дітей та підлітків стосовно формування здорового способу життя; програми афективного навчання, що представлено програмами первинної та вторинної профілактики, поширені у Європі з метою навчити регулювати свій емоційний стан без використання саморуйнівної поведінки під час тренінгів, груп самопомоги, навчальних груп; програми зміцнення здоров'я, які передбачають посилення контролю за детермінантами гарного здоров'я через розвиток життєвих навичок та життєвої компетентності; програми залучення до позитивної альтернативної діяльності, що реалізуються шляхом пропозиції залучення до екстремальної позитивної

альтернативної діяльності, заохочення до участі у різних видах позитивної активності, відборі активності в залежності від специфічних потреб; створенні груп підтримки).

Як стверджують автори, поширеною за кордоном є модель, що поєднує чотири складові частини власне педагогічної моделі профілактики [56, с. 171]:

1) інформацію (мають бути враховані вікові, індивідуальні та специфічні особливості дітей);

2) виховання (процес оволодіння вміннями та навичками прийняття рішень, боротьби зі стресом, формування ціннісних орієнтацій, комунікативних умінь та професійної спрямованості);

3) альтернативу (діяльність або благоустрій навколишнього середовища, оволодіння професійними вміннями, різні форми допомоги, що дозволить сформувати адекватну самооцінку та відчутти себе корисним у суспільстві);

4) втручання (консультації фахівців, телефон довіри, шефська робота з однолітками, створення нових груп спілкування тощо).

Андрійчук С. зауважує на тому, що організувати роботу з профілактики дезадаптації молодших школярів варто такими шляхами:

- просвітницька та консультативно-роз'яснювальна робота, спрямована на поширення знань про проблему соціальної дезадаптації дитини та оволодіння способами її запобігання й подолання;

- спрямування навчально-виховного процесу та зусиль батьків і педагогічних працівників на формування базових соціальних компетенцій у дітей;

- систематичний моніторинг процесу й результатів соціальної адаптації молодших школярів;

- корекція особистісних і поведінкових відхилень;

- соціальний супровід і патронаж дезадаптованих дітей та тих, хто знаходиться у групі ризику [3, с. 15].

На основі сказаного вище, взявши до уваги ключові вимоги до проведення профілактики з учнями у закладах освіти, нами було розроблено

програму профілактики дезадаптації молодших школярів. Методологічну основу представленої нами програми складають ключові аспекти, які нам вдалося з'ясувати у ході вивчення літератури з визначеної проблеми:

- особистість є продуктом системи відносин, тому ефективна профілактика немислима без включення до процесу, як самої дитини, так і членів її сім'ї;

- дезадаптація проявляється у стійкій неуспішності, негативному ставленні дітей до навчальної діяльності та до школи в цілому, прагненні будь-якими способами ухилитися від активної розумової роботи;

- діяльність позитивно впливатиме на процес розвитку, відтак треба керувати провідною діяльністю, в цьому випадку – впливати на діяльність з виховання дітей та на навчальну діяльність дитини.

Принципи реалізації програми:

- *наступність* розглядається нами як основоположний принцип превентивної діяльності, що постає у вигляді двобічного зв'язку, який передбачає, з одного боку, перспективну спрямованість усіх соціалізаційних впливів закладу освіти й сім'ї на формування в дитини соціальної ролі учня і здатності відповідати вимогам шкільного соціуму, а з іншого – опору класних керівників, соціальних педагогів на досягнутий рівень соціальних компетенцій, їх поступове і поетапне розширення й удосконалення [55, с. 10];

- *пріоритет інтересів дитини* при аналізі проблеми того, хто навчається, і при визначенні частки відповідальності як соціального оточення (сім'я, заклад освіти та ін.), так і природного генотипу (спадковості) і особливостей особистості;

- *безперервність профілактики* – доступність допомоги психолога, соціального педагога та іншого фахівця для того, хто навчається, на всіх його етапах розвитку (в тому числі кризових, перехідних) і на всіх етапах вирішення його проблем;

- *наукова обґрунтованість* – облік психологічних закономірностей розвитку і формування особистості; включає в себе цілеспрямованість і

системність впливу, казуальність і усвідомленість при організації профілактики, опора на формування вербальності і довільності як основи формування особистості.

Дотримання вищеописаних принципів сприятиме успішному подоланню проблемних ситуацій в особистому розвитку дітей. Поряд з цим робота з дітьми має проводитися на основі відповідності принципам здоров'язбереження. Перш за все це дотримання режиму, який попереджає втому (наявність динамічних пауз під час занять тощо). Динамічні паузи повинні бути включені в елементи гімнастики для очей, дихальної гімнастики, ритмопластики, фізичних вправ, ігор на свіжому повітрі, а також емоційні розрядки.

Робота також повинна базуватися на широкому використанні ігрової терапії. Включення дітей в процес ігрової діяльності – найефективніший метод у подоланні дезадаптації. Саме під час гри дитина знайомиться з навколишньою реальністю, набуває нові знання та навички, розвиває сприйняття, мислення, спритність, координацію рухів, навички колективної поведінки, формуються етичні норми.

Мета ігрової терапії – дати дитині можливість бути собою, забезпечуючи оптимальні умови для її розвитку. У процесі ігрової терапії вчитель створює атмосферу прийому дитини, забезпечує емоційну емпатію.

Важливого значення також мають технології створення ситуації успіху. Успіх у навчальній діяльності є важливим джерелом внутрішньої сили та бажання досягти нові знання. З точки зору педагогіки ситуація успіху є цілеспрямованим, організованим поєднанням умов, можливість досягти значних результатів в діяльності. Коли дитина переживає ситуацію з успіхом, у неї збільшується мотивація, відчуває задоволення від освітньої діяльності. Відчуваючи себе успішним, впевненість у своїх діях, видаляє стан тривоги, стискання та страх перед виступами на публіці тощо.

Важливо у ході реалізації програми створити сприятливий емоційний психологічний клімат у класі та позакласному житті. Водночас важливого

значення має індивідуалізований темп роботи дітей, оскільки він залежить від індивідуальних якостей особистості кожної дитини та її психофізичних й інтелектуальних можливостей. Якщо темп роботи буде адекватним для окремих можливостей дитини, то вона успішно впорається з усіма завданнями.

Основною **метою** програми є соціально-психологічна профілактика дезадаптації учнів початкової школи.

Завдання програми:

1. Зниження рівня тривожності та емоційної напруги в учнів.
2. Підвищення рівня мотивації та її корекція.
3. Навчання педагогів та батьків прийомам ефективної, конструктивної взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку.
4. Надання допомоги учням в усвідомленні та прийнятті правил шкільного життя.
5. Організація спільної діяльності дітей, яка потрібна для встановлення міжособистісних відносин з однолітками та відповідних рольових відносин з освітянами.

Профілактична діяльність у рамках програми реалізується за трьома ключовими блоками (напрямами):

1. Робота з молодшими школярами.
2. Робота з батьками.
3. Робота з вчителями.

I БЛОК. Робота з молодшими школярами

Мета – формування індивідуально-типологічних особливостей учнів, які сприятимуть успішній адаптації.

Для учнів розроблено 10 занять (1 заняття на тиждень тривалістю 40-45 хвилин). Враховуючи особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, основний зміст групових занять складають ігри та психотехнічні вправи, спрямовані на розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери, навичок адекватної соціальної поведінки школярів (Додаток В). Крім того, до занять включені вправи, що зменшують напруження дитини,

сприяють кращій соціалізації, знімають стрес, пов'язаний з статусом «школяра». Заняття проводяться у формі гри. Для виконання вправ діти об'єднуються у пари, трійки, що сприяє зближенню школярів та згуртованості класу в цілому, формує навички встановлення комунікації, спільної взаємодії та ефективної командної роботи.

В ході занять є можливість спостерігати за дітьми і, в разі потреби, дати рекомендації або запропонувати вчасно допомогу батькам тих дітей, які цього потребують. А також надати поради та рекомендації вчителям.

II БЛОК. Робота з батьками

Мета – психолого-педагогічна просвіта батьків, покращення сімейних взаємовідносин та взаєморозуміння між батьками та дітьми.

Проведене дослідження показало, що в успішності соціалізації та адаптації дитини провідну роль відіграють батьки. Адже сімейне оточення є тим першим мікросередовищем, у якому діти навчаються взаємодіяти. Тому вважаємо, що для ефективної адаптації дитини у школі потрібно працювати з батьками. Для цього завдання ми розробили блок для розвитку рівня психолого-педагогічної освіти батьків як фактора профілактики дезадаптації молодших школярів. Робота з батьками має просвітницький характер. Усі заняття побудовані в логічній послідовності в інтерактивній формі, з метою проєкції та практики навичок соціальної взаємодії, розподілу соціальних ролей, осмислення життєвих цінностей та загальноприйнятих норм. Особлива увага приділяється практичній та інформаційній підтримці батьків у покращенні теоретичних, практичних та психологічних знань про дитяче дорослішання, подолання кризи 7 років та підвищення батьківської майстерності у питаннях адаптації в умовах закладу освіти та гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Блок програми, присвячений батьківській освіті, поділений на теми, тривалість занять від 30 до 60 хвилин. Тема «Вікові та психологічні особливості розвитку» включає розгляд таких питань: психофізіологічні особливості розвитку, вплив сім'ї на самооцінку дітей, дитина у колективі. Усі

заходи з теми спрямовані на усвідомлення батьками своїх можливостей у створенні сприятливих умов розвитку дитини молодшого шкільного віку, створення умов для усвідомлення батьками важливості ролі сім'ї у формуванні самооцінки молодшого школяра та знайомство батьків з елементами групової взаємодії дитини та колективу. Вважаємо, що не розуміння батьками психофізіологічних особливостей молодшого шкільного віку призводить до конфліктів та надмірного тиску з боку батьків, що в свою чергу призводить до психологічного тиску на дитину.

У темі «Батьки як суб'єкти освітнього процесу» передбачено розгляд питання: адаптація до шкільного навчання, яке включає заходи на підвищення психологічної компетентності батьків у питаннях особливостей адаптації дитини до нових умов та факторів, які впливають на успішну адаптацію. У межах цієї теми передбачено ознайомлення батьків з етапами адаптації дитини, основними ознаками початку дезадаптаційних процесів, участю та роллю батьків у спільній роботі зі сприяння адаптації дитини до шкільного навчання.

Тема «Дитячо-батьківські відносини» передбачає розгляд двох питань: хто головний у сім'ї (орієнтована на привернення уваги батьків до проблем дитячих і батьківських відносин) та світ очима дітей, світ очима батьків (спрямована на свідомість батьками різниці між світосприйняттям дитини та дорослого). Вважаємо, що у сучасному, переповненому інформацією світі батькам важко визначитися із правильною стратегією виховання. Доволі часто дитячо-батьківські стосунки зазнають трансформацій і батьки з дітьми міняються ролями – в сім'ї стає головною дитина. З метою кращого розуміння сімейних ролей, усвідомлення специфіки сприйняття світу дитиною передбачена робота за визначеною темою.

З метою закріплення батьками нових знань за програмою передбачено розробку пам'яток, буклетів та інформаційно-просвітницького роздавального матеріалу, що містить психолого-педагогічні поради та рекомендації щодо створення сприятливого середовища в сім'ї, організації режиму дня, навчання

прийомів продуктивного спілкування з дитиною, конструктивного вирішення конфліктів та ін. Вважаємо, що саме така форма роботи сприятиме просвітництву батьків і допоможе грамотно вибудувати дитячо-батьківські стосунки, налагодити психологічний клімат у ній.

III БЛОК. Робота з вчителями

Мета – формування базових знань з адаптації учнів до умов шкільного середовища.

Для вчителів початкових класів передбачено бесіду на тему: «Шкільна дезадаптація та пов'язані з нею проблеми навчання в учнів початкових класів». Головне завдання, яке потрібно реалізувати в ході бесіди, полягає у розкритті взаємозв'язку дезадаптації та неуспішності у навчанні. Крім того, вважаємо, що у своїй роботі вчителі мають користуватися такими рекомендаціями з метою профілактики дезадаптації молодших школярів:

- прийняття кожної дитини такою, якою вона є;
- виявлення та орієнтація позитивних властивостей особистості та організація роботи з опорою на них;
- індивідуальний підхід, який базується на глибокому знанні психологічних властивостей особистості і життєвих обставин учня;
- довіра і відкритість у здійсненні педагогічної взаємодії вихователя і вихованця;
- надання переваги виховним заходам над караючими;
- забезпечення права дітям самостійно організовувати своє життя, використовуючи виховний потенціал колективу.

Загалом Програма профілактики дезадаптації у молодших школярів є поетапно збудованою індивідуальною та груповою діяльністю фахівця з батьками, вчителями початкових класів та дітьми. Програма передбачена на роботу з учнями 1 раз на тиждень відповідно до тематичного плану. Ми не розглядаємо цю Програму як єдино можливий варіант, що не допускає будь-яких відхилень та змін у порядку вправ та ігор. Такі варіації, безперечно, можливі, і передбачити їх характер надзвичайно важко, орієнтуючись на

абстрактного фахівця та батьків і учнів, проте вважаємо за необхідне запропонувати такі методичні рекомендації для педагогів, бажаючих використовувати програму профілактики та корекції дезадаптації у першокласників.

Крім того, у ході дослідження нам вдалося розробити рекомендації, реалізація яких сприятиме адаптації учнів початкових класів у закладі освіти:

Щоб адаптація учня початкових класів відбувалася успішно, нами розроблено **рекомендації** для закладу загальної середньої освіти:

1. Партнерські стосунки у взаємодії вчителя та учня. Ставлення до дитини як до суб'єкта у педагогічному процесі, включення її у суб'єкт-суб'єктні взаємини у системі «вчитель – учень», «учень – учень». Учні позиціонуються і приймаються як рівноправні партнери, що мають власну думку, здатні зробити свідомий вибір, вільні у своєму волевиявленні та діях (у розумних межах).

2. Створення сприятливого психологічного клімату як у школі, так і в сім'ї: взаємоповага, взаєморозуміння, співчуття і довіра. Коли дитина відчуває себе в безпеці, її нервовий стан, рівень тривожності та емоційний фон знаходяться у стабільно позитивному положенні.

3. Індивідуалізація навчально-виховного процесу, зацікавленість у долі кожної дитини, створення атмосфери успіху. Індивідуальна траєкторія розвитку дитини дасть можливість бути успішним, досягати поставлених цілей та сприятиме формуванню внутрішньої мотивації.

4. Сприяння розвитку мотиваційної сфери дитячої особистості, ініціативності, адекватної самооцінки, високої працездатності, сили волі, самодисципліни, відповідальності, вміння розподіляти свій час, впевненості, самоповаги, стійкості у подоланні труднощів через систему організації дозвілля, виховних заходів.

5. Здійснення психологічної підтримки дитини шляхом опори на сильні сторони дитини, уникнення акцентуації уваги на її промахах, демонстрації

оптимізму, задоволення, любові та поваги до неї, прийняття індивідуальності дитини.

6. Дотримання єдності у виховній роботі членів родини та закладу освіти.

Висновки до другого розділу

Проведене дослідження дало змогу встановити, що для більшості учнів характерні проблеми з адаптацією у молодших класах. Власне, для них притаманний підвищений рівень шкільної тривожності недостатня навчальна мотивація несформованість адекватної самооцінки. Найчастіше проявами дезадаптації молодших школярів буде часта хворобливість, постійне відчуття втоми, нервова напруженість та дратівливість. Зазвичай такі діти мають прогалини у навчанні та проблеми у засвоєнні навчального матеріалу.

За результатами нашого дослідження нам вдалося встановити, що адаптація до початкової школи проходить досить складно, велика частина дітей відчувають в процесі адаптації труднощі. Власне, це зумовило необхідність розробки програми адаптації, основною метою якої є соціально-психологічна профілактика дезадаптації учнів початкової школи. Завдання розробленої програми передбачають зниження рівня тривожності та емоційної напруги в учнів; підвищення рівня мотивації та її корекція; навчання педагогів та батьків прийомам ефективної, конструктивної взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку; надання допомоги учням в усвідомленні та прийнятті правил шкільного життя; організація спільної діяльності дітей, яка потрібна для встановлення міжособистісних відносин з однолітками та відповідних рольових відносин з освітянами.

Профілактична діяльність у рамках програми реалізується за трьома ключовими блоками (напрямами): робота з молодшими школярами, робота з батьками учнів, робота з вчителями.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-експериментального дослідження засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави для таких висновків:

1. На основі аналізу науково-методичної літератури уточнено зміст базових понять. Зокрема, встановлено, що дезадаптація – це порушення, яке характеризується дисгармонізацією взаємодії особистості з собою та соціумом, яка призводить до часткової або повної нездатності особи пристосуватися до соціального середовища, виникнення труднощів у функціонуванні на належному рівні при отриманні освіти.

Профілактика – комплекс спеціально організованих заходів, які спрямовані на раннє виявлення, запобігання виникнення або загострення негативних явищ, недопущення та усунення факторів їх загострення та розвитку.

Соціально-виховне середовище – це певним чином організована життєдіяльність закладу освіти, яка впливає на духовність, свідомість та регулює поведінку здобувачів закладу освіти.

Розкрито зміст детермінантів виникнення дезадаптації: 1) неправильні методи виховання в родині (дисфункціональна сім'я, вседозволеність, недостатність в батьків педагогічної культури, погані стосунки членів сім'ї, відсторонення батьків від процесу виховання з різних причин та ін.); 2) порушення взаємодії відносин у школі (уповільнене формування емоційних зв'язків між учителем і учнем, не врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини, намагання якнайшвидше адаптувати дитину до нового оточення, навчально-дисциплінарний та авторитарний характер педагогічної діяльності вчителя та ін.); 3) індивідуальні особливості психічного розвитку дитини (порушення пізнавальної сфери, відсутність системи ціннісних орієнтирів, фізичні і психічні перевтоми, період особистісних невдач, неадекватна самооцінка, тривалий інфантилізм, який нерідко переходить в апатію, агресивність соціальної поведінки, слабкий розвиток вольових якостей).

2. Схарактеризовано суть профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі закладу освіти, яка здійснюється через: *просвітницько-профілактичну роботу* (надання інформації педагогам, вихователям, батькам про причини, особливості прояву і наслідки шкільної дезадаптації, шляхи її попередження та подолання); *індивідуально-психологічну роботу* (гармонізація розвитку особистості дитини, корекція емоційних, поведінкових розладів та деформацій характеру, розвиток пізнавальної сфери і навчально-пізнавальної мотивації, психологічний супровід дітей, що переживають перехідний період); *психолого-педагогічну роботу* (дотримання психолого-педагогічних умов навчання дітей групи ризику, забезпечення відповідності темпу навчальної роботи на уроках можливостям дітей, розробка та впровадження індивідуальних програм навчання дітей групи ризику, підвищення психологічної компетентності та професійного рівня педагогів); *соціально-профілактичну роботу* (виявлення, усунення, нейтралізація соціальних та соціально-психологічних причин і умов, які викликають шкільну дезадаптацію); *психогігієнічну роботу* (дотримання психогігієнічних умов навчання та відпочинку дітей групи ризику, проведення загальнооздоровчих заходів, оптимізація рухової активності під час прогулянки, проведення занять на свіжому повітрі).

3. Досліджено стан проблеми дезадаптації молодших школярів, у ході якого нам вдалося: проаналізувати дані про захворюваність учнів початкової школи за минулий період (учні хворіли досить часто, що говорить про певні труднощі в адаптації); провести бесіду з вчителем з питань адаптації учнів та успішності їх навчання (20% дітей мають проблем з навчанням, і лише 9% навчаються на високий рівень); реалізувати комплекс методик діагностики адаптованості учнів (серед досліджуваних дітей переважає позитивне ставлення до школи; водночас спостерігається підвищена тривожність у дітей відносно шкільних ситуацій; для більшості респондентів характерна зовнішня мотивація, яка є доволі не стійкою).

4. Розроблено програму профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи. Мета програми полягає у соціально-психологічній профілактиці дезадаптації молодших школярів. У ході реалізації програми передбачено виконання таких завдань: зниження рівня тривожності та емоційної напруги в учнів; підвищення рівня мотивації та її корекція; навчання педагогів та батьків прийомам ефективної, конструктивної взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку; надання допомоги учням в усвідомленні та прийнятті правил шкільного життя; організація спільної діяльності дітей, яка потрібна для встановлення міжособистісних відносин з однолітками та відповідних рольових відносин з освітянами.

Профілактична діяльність у рамках програми реалізується за трьома ключовими блоками (напрямами): *робота з молодшими школярами* – групові заняття в ігровій формі, орієнтовані на формування індивідуально-типологічних особливостей учнів, які сприятимуть успішній адаптації (розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери, навичок адекватної соціальної поведінки). *Робота з батьками учнів* – психолого-педагогічна просвіта батьків, покращення сімейних взаємовідносин та взаєморозуміння між батьками та дітьми. Заняття побудовані в логічній послідовності в інтерактивній формі, з метою проєкції та практики навичок соціальної взаємодії, розподілу соціальних ролей, осмислення життєвих цінностей та загальноприйнятих норм. Особлива увага приділяється практичній та інформаційній підтримці батьків у покращенні теоретичних, практичних та психологічних знань про дитяче дорослішання, подолання кризи 7 років та підвищення батьківської майстерності у питаннях адаптації в умовах закладу освіти й гармонізації дитячо-батьківських відносин. *Робота з вчителями* – формування базових знань з адаптації учнів до умов шкільного середовища. Бесіди на тему: «Шкільна дезадаптація та пов'язані з нею проблеми навчання в учнів початкових класів».

Розроблено рекомендації для закладів загальної середньої освіти з профілактики дезадаптації молодших школярів: *партнерські стосунки у взаємодії вчителя та учня (ставлення до дитини як до суб'єкта у педагогічному процесі, включення її у суб'єкт-суб'єктні взаємини у системі «вчитель – учень», «учень – учень»); створення сприятливого психологічного клімату як у школі, так і в сім'ї (взаємоповага, взаєморозуміння, співчуття і довіра); індивідуалізація навчально-виховного процесу (зацікавленість у долі кожної дитини, створення атмосфери успіху); сприяння розвитку мотиваційної сфери дитячої особистості, ініціативності, адекватної самооцінки, високої працездатності, сили волі, самодисципліни, відповідальності, вміння розподіляти свій час, впевненості, самоповаги, стійкості у подоланні труднощів через систему організації дозвілля, виховних заходів; здійснення психологічної підтримки дитини шляхом опори на сильні сторони дитини, уникнення акцентуації уваги на її промахах, демонстрації оптимізму, задоволення, любові та поваги до неї, прийняття індивідуальності дитини; дотримання єдності у виховній роботі членів родини та закладу освіти.*

Перспективи подальшого дослідження профілактики дезадаптації молодших школярів у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи полягають у поглибленому вивченні динаміки розвитку дезадаптації її проявів на різних етапах соціалізації. Потребують подальшого вивчення питання підвищення рівня педагогічної компетентності вчителів початкової школи з питань профілактики дезадаптації молодших школярів, підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики дезадаптації, розробка науково-методичного забезпечення соціально-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Деадаптація. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 163–164.
2. Алексеєва Л. В. Проблема адаптації першокласників до навчальної діяльності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. Університет «Україна»*, 2007. № 3 (5). С. 143–151.
3. Андрійчук С. В. Забезпечення наступності у профілактиці соціальної деадаптації дітей старшого дошкільного – молодшого шкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 115. С. 15–19.
4. Аносов, І. П., Аносова, Д. І. Психолого-педагогічні чинники попередження та подолання шкільної деадаптації молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2016. № 48. С. 110–116.
5. Артеменко Д. О. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики деадаптації дітей молодшого шкільного віку з сімей переселенців із зони АТО засобами гри. *Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 17 трав. 2016 р. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; за ред. М. П. Васильєвої. Харків : ХНПУ, 2016. С. 8–12.*
6. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.
7. Безпалько О. В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах. *Проблеми педагогічних технологій*. 2002. Вип. 2. С. 74–80.
8. Безпалько О. Компетентнісний спектр майбутнього соціального педагога як основа професіоналізму. *Проблеми освіти*, 2015. № 84. С. 60–64.

9. Безпалько О. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: автореф. дис. ... док. пед. наук : 13.00.05 /Луган. нац. пед. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 44 с.
10. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2014. № 1. С.233–242.
11. Божок О. О. Дослідження самооцінки психічних станів у підлітковому та юнацькому віці. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Психологія і педагогіка.* 2010. Вип. 16. С. 3–11.
12. Борисова С. В., Бобилева Я. В., & Вихор В. Г. Розвиток обдарованості студентів у соціально-виховному середовищі закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка : наук. журн.* 2019. Спецвипуск. С. 44–47.
13. Бура Л. В. Профілактика і корекція шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи : автореф. дис. ... кан. пед. наук : 19.00.07. Ялта, 2013. 24 с.
14. Віщак О.О. Можливості забезпечення адаптації першокласника у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. *Вісник. Серія: Педагогічні науки.* 2016. №133. С. 27–30.
15. Воронова Є. Психологічна адаптація першокласників – основа успішного навчання. *Початкова школа.* 2010. № 9. С. 5–7.
16. Галатир І. А. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з соціальними сиротами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 20 с.
17. Гончарук І. Створення вчителем комфортних умов для адаптації першокласників до навчання у школі. *Початкова школа.* 2013. № 7. С. 42– 44.
18. Грицук О. Емоційні стани здобувачів вищої освіти під час навчальних занять. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2020. № 2(52). С. 288–299.

19. Дзеблюк Ю. Педагогічна підтримка адаптації молодших школярів до умов освітнього розвивального середовища. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2016. № 1(1). С. 44–51.
20. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – 2-ге видання. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
21. Енциклопедія освіти / Національна академія педагогічних наук України; [гол. ред. В.Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
22. Закон України «Про освіту» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
23. Закон України «Про соціальні послуги» URL : <http://knowledge.org.ua/zu-pro-socialnye-uslugi/>
24. Захарова Н. М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: Монографія. Донецьк: вид-во «Ноулідж». 2010. 218 с.
25. Зверєва І. Д. Теорія та практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис док. пед. наук : 13.00.05. Київ, 1998. 40 с.
26. Каут Н. М. Особистісна адаптованість молодших школярів. Проблеми сучасної психології: *збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*, 2012. Випуск 17. С. 157–165.
27. Кириленко Г. А., Ілюхіна О. О. Психологічна характеристика причин неспішності молодших школярів. *Рідна школа*, 1992. № 2–4. С.11–13.
28. Кирилівка В. О. Реалізація принципу розвивального навчання у досвіді роботи вчителів початкової школи. *Пед. науки : зб. наук. пр.* 2013. Вип. 63. С. 123–127.

29. Кожемякіна Н. І. До питання про шкільну дезадаптацію дітей першого класу. *Наука і освіта*, 2002. № 2. С. 32–38.
30. Козубовський Р. В. Робота з дезадаптованими дітьми в США. In *The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12–14, Bordeaux, France.* pp. 185–193.
31. Колесова Г. В. Діагностика адаптації першокласників до школи (методичне забезпечення). Відділ освіти виконавчого комітету Славуцької міської ради Міський методичний центр: Славутич, 2009. 44 с.
32. Коренєва Ю. Фрустрація і деякі аспекти психічного здоров'я сім'ї : Thesis. 2018. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4618> (дата звернення: 29.12.2022).
33. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1 –2. 190 с.
34. Костіков В. О. Переваги арт-терапії як засобу адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов навчально-виховного процесу. *Молодий вчений*. 2015. травень. № 5 (20), частина 3. С. 104–107.
35. Костіна В. В. Підготовка майбутніх фахівців до створення виховного простору школи як умова профілактики дезадаптації учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип.144. С. 61–66.
36. Костіна В. В. Профілактика дезадаптації учнів як об'єкт наукових досліджень. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів : теорія і практика : матер. II міжнар. наук-практ. конф., 11 квіт. 2017 р.* Харків : Стиль-Издат, 2017. С. 138–141
37. Костіна В. В. Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактики дезадаптації учнів. *Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 57. С. 112–125.
38. Кочерга О. Психофізіологічний розвиток дитини перед школою. *Початкова школа*. 2012. № 1. С. 45–47.

39. Кривчикова О. Психомоторний стан як фактор адаптації учнів початкових класів до умов навчання в школі. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. №2. С. 162–164.
40. Крупник Г. А. Особливості психологічного супроводу адаптації першокласників до навчального процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 2 (46). С. 251–257.
41. Лівак Д. С., Лалак Н. В. Педагогічна підтримка адаптації молодших школярів до умов освітнього розвивального середовища *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції: збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 жовтня 2020 р., Мукачево*. 2020. С. 205–206.
42. Ліщинська О. А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі : методичні рекомендації. Київ : Міленіум. 2010. 68 с.
43. Льошенко О. А. Психологічні чинники емоційної компетентності осіб з різним рівнем самоактуалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2013. 19 с.
44. Максименко С. Д. Психологія особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : КММ. 2007. 296 с.
45. Максимова Н. Ю. Проблема соціальної дезадаптації неповнолітніх у парадигмі девіантології. *Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2009. Т. XI, ч. 6. С. 248–257.
46. Мартинюк І. В. Національне виховання: Теорія і методологія: методичний посібник. Київ : ІСДО, 1999. 160 с.
47. Матюша І. К. Духовність та її виховання у молодших школярів. *Педагогіка і психологія*. 2007. №3. С.171–178.
48. Мельничук С. Л. Шкільна дезадаптація молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. №5. С. 39–43.

49. Методологія наукової діяльності : навчальний посібник / за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
50. Ніколаєв Л. О., Маркелова А. В. Психологічні чинники дезадаптації дітей молодшого шкільного віку. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. № (34). С. 125–134.
51. Омельченко Ж. Формування в учнів загальнолюдських цінностей. *Теоретичні й методологічні основи. Шлях освіти*. 2005. № 6. С. 15–18.
52. Орленко І. М. Проблеми дезадаптації тимчасово переміщеної молоді України у сучасних соціокультурних умовах. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2017. №19. С. 90–98.
53. Орленко І. М. Детермінанти соціальної дезадаптації особистості в сучасному українському суспільстві : автореф. дис док. філос.: 033 – філософія. Одеса, 2020. – 24 с.
54. Петрочко Ж. В. Соціально-виховне середовище. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 855–856.
55. Петрюк І. М., Андрійчук С. В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (від теорії до практики): навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2014. 120 с.
56. Пихтіна Н. П., Новгородський Р. Г. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2007. 239 с.
57. Потапчук Т. В., Клепар М. В., Кравець Н. С. Соціально-виховне середовище як умова формування соціокультурних та духовних цінностей студентів вищих закладів освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. №96(3). С. 183-194.
58. Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. Адаптація, дезадаптація, розлади адаптації: питання термінології. *Грааль науки*. 2021. С. 373–381.

59. Психиатрический энциклопедический словарь / Й. А. Стоименов, М. Й. Стоименова, П. Й. Коева и др. 2003. Киев: МАУП. 1200 с.
60. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : дис... д-ра пед. наук : 13.00.05. Харків, 2004. 442 с.
61. Романовська Л. Соціальна адаптація – один з факторів підготовки працівників соціальної сфери. Молодий вчений. Херсон, 2016. № 10 (37). С. 286–288.
62. Рудніцька І. Фізіологічні і психологічні аспекти адаптації дитини до школи. *Психолог: Все про адаптацію*. № 25–26, 2004. С. 21–55.
63. Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 333.
64. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : науково-навчальний методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський та ін. Луганськ : Альмамастер, 2003. 198 с.
65. Соціальна технологія. Соціальна філософія : короткий енциклопедич. слов. / за ред. М. І. Горлача. Київ : ВМП «Рубікон», 1997. 328 с.
66. Соціально-педагогічний словник URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/22/6.pdf>.
67. Степанов О. М., Фібула М. М. Основи психології і педагогіки. Київ : ВЦ «Академія», 2003. 502 с.
68. Тищенко А. Страх – специфічна реакція організму. *Безпека життєдіяльності*. 2018. № 9, верес. С. 29–30.
69. Уварова С. Г. Особистість в умовах суспільної кризи. *Психологія і особистість*. 2016. № 1 (9). С. 163–173.
70. Чінікайло С. І. Психолого-педагогічний супровід адаптації молодших школярів. Мн: БДМУ, 2005. 56 с.
71. Шеплякова І. О. Соціально-виховне середовище вищого навчального закладу як чинник формування деонтологічної культури

майбутнього соціального працівника. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. 2017. № 58. С. 189–198.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Лускановою)

1. Чи подобається тобі в школі?

- Не дуже;
- подобається;
- не подобається.

2. Зранку, коли ти прокидаєшся, то завжди охоче йдеш до школи чи часто хочеш залишитися вдома?

- Частіше хочу залишитися вдома;
- по-різному;
- іду охоче.

3. Якби вчитель повідомив, що завтра до школи не обов'язково приходити всім учням, що за бажанням можна залишитися вдома, ти пішов би до школи чи залишився б удома?

- Не знаю;
- залишився б удома;
- пішов би до школи.

4. Чи подобається тобі, коли у вас скасовують які-небудь уроки?

- Не подобається;
- по-різному;
- подобається.

5. Чи хотів би ти, щоб не задавали домашніх завдань?

- Хотів би;
- не хотів би;
- не знаю.

6. Чи хотів би ти, щоб у школі залишилися одні перерви?

- Не знаю;
- не хотів би;

- хотів би.

7. Чи часто ти розповідаєш батькам про школу?

- Часто;
- іноді;
- не розповідаю.

8. Чи хотів би ти мати менш суворого вчителя?

- Напевно не знаю;
- хотів би;
- не хотів би.

9. Чи багато у тебе в класі друзів?

- Мало;
- багато;
- немає друзів.

10. Чи подобаються тобі твої однокласники?

- Подобаються;
- не дуже;
- не подобаються.

Ключ

Кількість балів за певний варіант відповіді на запитання анкети.

№ запитання	Бали за відповідь «а»	Бали за відповідь «б»	Бали за відповідь «в»
1	1	3	0
2	0	1	3
3	1	0	3
4	3	1	0
5	0	3	1
6	1	3	0
7	3	1	0
8	1	0	3
9	1	3	0
10	3	1	0

Підсумуйте кількість отриманих балів.

Перший рівень. 25—30 балів — високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності.

Такі діти мають пізнавальний мотив, прагнуть найуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа. Учні чітко дотримуються всіх указівок учителя, сумлінні й відповідальні, засмучуються через незадовільні оцінки. У малюнках на шкільну тематику вони зображують учителя біля дошки, процес уроку, навчальний матеріал та ін.

Другий рівень. 20—24 бали — гарна шкільна мотивація. Подібні показники має більшість учнів початкових класів, які успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю. У малюнках на шкільну тематику вони також зображують навчальні ситуації, а відповідаючи на запитання, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Третій рівень. 15—19 балів — позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною діяльністю. Такі діти досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями. Їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель (рюкзак), ручки, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

У малюнках на шкільну тематику такі учні зображують зазвичай не навчальні, а позаурочні ситуації.

Четвертий рівень. 10—14 балів — низька шкільна мотивація. Ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності. Нестійко адаптуються до школи. У малюнках на шкільну тематику такі діти зображують ігрові сюжети, хоча побічно пов'язують їх зі школою.

П'ятий рівень. Менше ніж 10 балів — негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація.

Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Вони досить часто сприймають

школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним. Маленькі діти (5—6 років) часто плачуть, просяться додому. Також такі учні можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил. Часто такі школярі страждають на нервово-психічні порушення. Малюнки таких дітей зазвичай не відповідають запропонованій шкільній тематиці, а відбивають індивідуальні пристрасті дитини.

Додаток Б

Проективна методика для діагностики шкільної тривожності

(А. Прихожан)

Галузь застосування: виявлення рівня шкільної тривожності учнів початкової школи.

Проективна методика для діагностики шкільної тривожності була розроблена А. М. Прихожан на підставі методики Е. W. Amen, N. Renison (1954). В силу неструктурованості стимульного матеріалу, методика дозволяє отримати інформацію, не залежну від рівня розвитку рефлексії випробуваного, тобто від його здатності помічати ті чи інші стану, в тому числі стан тривоги. Крім того, проективний характер методу дозволяє обійти «фільтр значущості шкільного життя», який часто не дозволяє дитині рефлексувати негативні емоції, пов'язані зі школою.

Мета методики. За допомогою даної методики можна виявити загальний рівень шкільної тривожності учнів початкової школи.

Вікові обмеження. Методика призначена для роботи з учнями початкової школи. Вік випробуваних – 6-9 років.

Процедура діагностики. Діагностика може проводитися тільки в індивідуальній формі, бажано на початку навчального дня, у відсутності вчителів та класного керівника, в умовах позитивного контакту психолога з дитиною.

Необхідні матеріали. Для проведення діагностики потрібні два набори по 12 малюнків розміром 18x13 кожен. Набір А призначений для дівчаток, набір Б - для хлопчиків. Картинки пронумеровані на зворотному боці аркуша. Крім того, необхідні кошти реєстрації відповідей дитини. Можливе використання диктофона.

Інструкція. «Зараз ти будеш придумувати розповіді по картинках. Подивися, все – і дорослі, і діти – намальовані без осіб (пред'являється картинка 1). Це зроблено спеціально, для того щоб цікавіше було вигадувати. Я буду показувати тобі картинки, їх всього дванадцять, а ти повинен

придумати, яке у хлопчика (дівчинки) на кожній картинці настрої і чому у нього такий настрої. Ти знаєш, що настрої відбивається у нас на обличчі. Коли у нас гарний настрої, обличчя у нас веселе, радісне, щасливе, а коли погане - сумне, сумне. Я покажу тобі картинку, а ти мені розкажеш, яке у хлопчика (дівчинки) особа - веселий, сумний або яке-небудь ще, і поясниш, чому у нього або неї така особа».

Виконання завдання по картинці 1 розглядається як тренувальне. В ході першого завдання можна повторювати інструкцію, домагаючись того, щоб дитина її засвоїв.

Потім послідовно пред'являються картинки 2-12. Перед пред'явленням кожної картинки повторюються питання: «Яке у дівчинки (хлопчика) особа? Чому у неї (нього) така особа?» Перед пред'явленням картинок 2,3,5,6,10 дитині попередньо пропонується вибрати одного персонажа і розповісти про нього. Всі відповіді дітей фіксуються.

Обробка результатів. Оцінюються відповіді на питання 2-11. Картинка 1 є тренувальної, на її основі перевіряється, чи засвоїв дитина інструкцію. Картинка 12 виконує «буферну» функцію і призначена для того, щоб дитина закінчила виконання завдання позитивною відповіддю. Підраховується кількість «неблагополучних» відповідей (максимальна кількість – 10). Приклади «благополучних» і «неблагополучних» відповідей дітей наведені в табл. 7.

Таблиця 7

Найбільш типові «благополучні» та «неблагополучні» відповіді дітей по картинках Проективної методики для діагностики шкільної тривожності №

кар. «Благополучні відповіді»

«Неблагополучні відповіді»

Дівчинка каже інший: «Не сумуй, ти

скоро виростеш і теж будеш ходити в Дівчинка хворіє вдома, а ті, які

2 школу»

йдуть в школу, їй заздять

Хлопчики грають в футбол. Хлопчику Хлопчик (з м'ячем) розлютився на
3 (з м'ячем) весело. іншим теж інших і лупить м'ячем в стіну
Хлопчикові весело. Він розповідає Мама лає дівчинку. Дівчинка каже:
4 анекдот про папугу мамі «Я не винна!». плаче
Хтось розбив квітка. Вчителька
лається. Хлопчик (який стоїть
Вчителька на зміні грає з усіма. Цікаво. ближче всіх до дорослої жінки)
Дівчинка (яка стоїть ближче всіх до злиться. Це не він розбив. А лають
5 дорослої жінки) зараз буде водити його. решта заступаються
Завдання важке. Дівчинка (на
Це математика. Дівчинка (на першій першій парті) вирішила. Тільки не
парті) вирішує завдання. У неї все знає, правильно чи не правильно. Не
вирішилося. Вона чекає, що її зараз хоче, щоб її викликали вирішувати
6 похвалять. їй приємно до дошки. боїться
Вчителька читає розповідь. Все
Вчителька каже позначки за урок. всі слухають, а дівчинка покарана (в
7 хороші кутку). їй сумно
Хлопчика змушують спершу
зробити домашку, а тільки потім
Хлопчик вдома робить математику. дивитися телевізор. Йому не
8 Він любить математику подобається
Грають в хованки. Хлопчик (зліва) з дівчинкою (праворуч)
сперечається з іншим, куди ховатися. посварилися і не розмовляють. Вона
9 їм радісно каже: «Ви дурепи». злиться
Хлопчик вирішив задачу, а
Дівчинку викликали до дошки. Вона вчителька каже: «Трійка!» Він
вивчила про іменник. Їй вчителька образився і сперечається з нею. Вона
10 поставить «п'ять». вона задоволена завжди так

Дівчинка сказала, що захворіла, і залишилася вдома. Це добре, тому

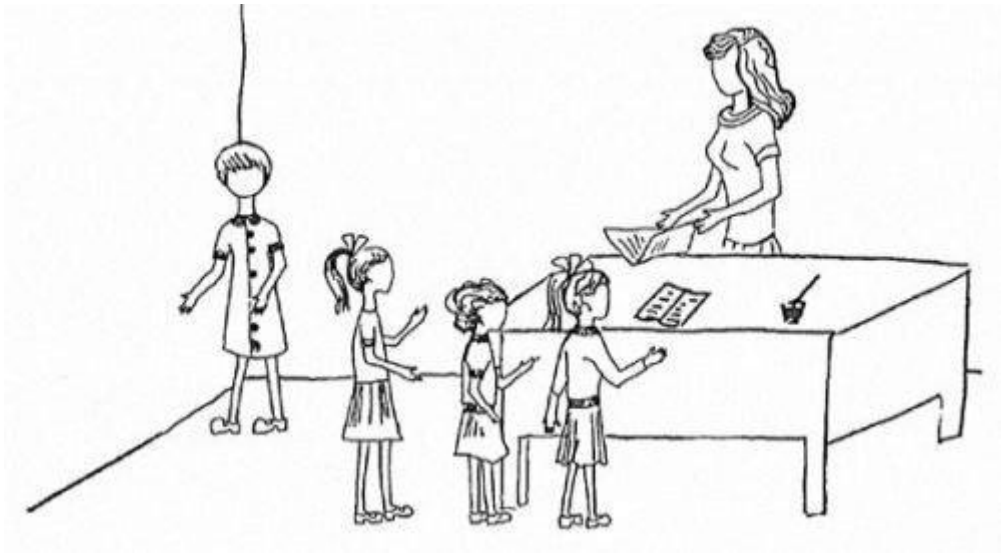
Грає в конструктор. Це цікаво. Я теж що сьогодні контрольна. Тепер вона
11 люблю не боїться отримати «двійку»

Інтерпретація результатів. Загальний рівень тривожності обчислюється по «неблагополучним» відповідям дитини, що характеризує настрій персонажа малюнка як сумне, сумне, сердите, нудне, перелякане. Тривожним можна вважати дитини, що дав 7 і більше подібних відповідей з 10.

Зіставляючи відповіді випробуваного з інтерпретацією картинки, а також аналізуючи вибір головного героя на зображенні з декількома персонажами, можна отримати багатий матеріал для якісного аналізу даних.

На особливу увагу заслуговують випадки, в яких дитина дає негативну відповідь на картинку 12 (за даними А. Прихожан, ці випадки рідкісні і складають не більше 5-7%). Такі випадки потребують додаткового дослідження та поглибленого аналізу причин.

Зразок стимульного матеріалу:

Додаток В
Тренінгові заняття
ЗАНЯТТЯ 1

Мета: зняття емоційного напруження, створення психологічного комфорту, розвиток довільної уваги, розвиток міжкульових зв'язків.

1. *Зняття дискомфорту, концентрація на позитивних навичках.*

Гра "Вихвалялки".

Інструкція: Діти, закінчить речення: «Моє ім'я ... , не хочу вихвалитися, але я добре вмю...»

2. *Вправи на розвиток міжкульових зв'язків.*

Психолог: «Діти, що вам допомагає добре вміти читати, писати, працювати? (відповіді дітей). А давайте зробимо зарядку для наших помічників».

1. Зарядка для язичка.

Психолог розповідає казку, а діти роблять відповідні рухи.

Жив собі Язичок в теплій, затишній оселі. Вона була м'якенька, ніжна. Вирішив якимось Язичок вийти на прогулянку. Виглянув він зі свого будиночку. Подивився на сонечко, потім на землю, в різні боки. Побачив Язичок гойдалку, сів на неї і почав гойдатися вгору-вниз. Коли нагойдався пішов гуляти, Дивиться - попереду велика калюжа, Язичок зробив місточок. Та ось Язичок побачив яскравий м'ячик і йому дуже захотілося пограти у футбол. Дивиться	<i>Діти досліджують язиком внутрішню поверхню рота. Висунути язик з рота. Кінчик язика підняти, опустити, повернути в різні боки. Вигнути язик „місточком”, зачепившись кінчиком язика за передні нижні зуби.</i>
---	---

<p>Язичок, а неподалік маленька кицька п'є молочко. Стомився Язичок і пішов додому відпочивати.</p>	<p><i>Впиратися кінчиком язика по черзі в ліву та в праву щічку.</i></p> <p><i>Імітувати рухи кицьки.</i></p> <p><i>Закрити рот.</i></p>
---	--

1. Зарядка для пальчиків.

<p>Ми писали, ми трудилися – Наші пальчики стомилися. Пострибайте, пальчики Як у лісі зайчики: Стриб, скок, стриб, скок, Пострибали у лісок. Вітер травушку хитає, Вліво, вправо нагинає. Ви не бійтесь вітру, друзі, Веселіться ви на лузі.</p>	<p><i>Стискати та розтискати пальчики в кулак.</i></p> <p><i>Руки підняті догори. Різко розтискати кулачки.</i></p> <p><i>Пальчики разом, нахилиємо їх ліворуч – праворуч.</i></p> <p><i>Швидко рухаємо прямими пальчиками.</i></p>
--	---

1. Зарядка для очей

<p>Сплять маленькі совенята Раз! – розкрили оченята. Подивилися навколо Потім вгору і додолу. Оченята – блим, блим, блим! Відпочити треба їм! Вправо, вліво оченята</p>	<p><i>Закрити очі.</i></p> <p><i>Відкрити очі.</i></p> <p><i>Рухи очима.</i></p>
---	--

Повертали совенята.	
---------------------	--

Совенята будуть спати,

А ми далі працювати.

3. Створення позитивного настрою.

Гра «Руханка. Мінялки».

Ведучий пропонує помінятися місцями тим у кого є щось спільне.

(Наприклад, у кого блакитні очі, у кого сьогодні гарний настрій і таке ін.)

4. Формування фонетико-фонематичної сторони мови. Розвиток довільної уваги.

Акровірші.

Інструкція: „Зараз ми з вами будемо відгадувати загадки, але в кожній загадці є підказки. Наприклад:

Вона потрібна всюди всім щодня,

Однаково і для роботи, й для життя,

Друже мій, що ж за диво це, впізнай.

А тому букви перші зверху вниз читай.

Ми поважаєм її всі,

А любим так, як цвіт душі,

Мабуть, ріднішої немає,

А хто вона? Хто її знає?

Раз рибалив я на річці,

А клювала риба абияк,

Клешнею вчепився тільки ...рак.

Її людина щодня вживає,

Жує на день не один раз,

А без неї життя немає.

Сьогодні бачила я пташку,

Очі жовті як ліхтар,

Вона вночі мисливець добрий,

А хто її уже впізнав?

1. *Актуалізація опорних знань. Згадати як називаються пальці руки.*

Гра «Як звати твої пальчики?»

Жили-були на одній галявині п'ять братів – пальчиків. Були вони рожевими і пухкими, дуже схожими один на одного. Великий пальчик був найрозумнішим і серйозним, всі його слухали й ставилися до нього з повагою. Вказівний пальчик був шибеником. Він весь час щось колупав, ліз, куди не слід було, і тому кожен раз потрапляв в неприємні історії. Середній пальчик був найвищим і дивився на всіх зверхньо. Безіменний пальчик був буркотуном і дуже образливим, напевно, тому, що йому так і не дали імені. А найменшим був мізинчик. Всі його любили і, коли він проходив повз, говорили: «Який гарний маленький пальчик», а мізинчик тільки зітхав і мріяв скоріше підрости.

Непосиди дітки бігають швиденько. Бо у них моторчики ззаду є маленькі. Непосиди дітки, іграшки ламають. А долоньки – пальчики їм допомагають. А мої долоньки-пальчики слухняні. Помагають татові і бабусі й мамі. Вправні мої пальчики трудяться щодня. І за це я кожному дав своє ім'я. Це – Великий та міцний. На долоньці головний. Цей, покаже нам усе. Кожну річ якось назве. В мандрах вкаже вірну путь. Вказівним його всі звать. Цей живе посередині. Та найдовший у родині. Він Середній, між братами. У роботі завжди з нами. А наступний, розлінився. Жити без імені згодився. Не хотів нам помагати. Безіменним його звати. А мізинчик – наш пестунчик Він бешкетник й веселунчик. Хоч найменшим уродився У роботі пригодився. Щоб усе запам'ятати треба ще раз проказати: Цей – великий та міцний, цей мій пальчик -- вказівний. Цей – середній працьовитий, безіменний – наш сердитий. Та найменший між братами, мій мізинчик перед вами. А, щоб Ваші пальчики, час не дармували. Треба, щоби Ви також гарно їх назвали.

1. *Прощання.*

Діти виконують рухи за тренером.

Зазирнуло сонечко у віконце,

Посміхнулось весело мені
«Я бажаю всім добра й здоров'я» -
Шепотів промінчик на гіллі.

ЗАНЯТТЯ 2

Мета: встановлення довірливих відносин в групі, розвиток міжкульових зв'язків головного мозку, розвиток мислення та уваги, зняття агресії, виховання етичних норм.

1. *Емоційне долучення до заняття.*

Етюд «Подаруй часточку тепла свого серця іншому».

Психолог: «Діти, торкніться долоньками свого сердечка і в тиші послухайте як воно б'ється. Тепер у долоньках знаходиться часточка тепла вашого сердечка, давайте подаруємо її своєму сусідові зліва».

1. *Розвиток між кульових зв'язків.*

Діти отримують по одному грецькому горіхові і виконують масажні рухи кистей рук:

- покачати горіхи між долоньями;
- покачати горіхи по тильній стороні кожної кисті;
- тримати горіх великим пальцем та по черзі вказівним, середнім, безіменним та мізинцем (без допомоги іншої руки), виконати правою та лівою рукою.

1. *Розвиток мислення.*

Гра: «Зайве слово».

Інструкція: «Знайдіть зайве слово і поясніть, чому воно зайве»

1. Щука, карась, окунь, рак.
2. Сашко, Микола, Марія, Тетянка, Іванов.
3. Заєць, лось, кабан, ягня, вовк.
4. Вуха, обличчя, ніс, рот, око.
5. Диван, ліжка, шафа, парта, зошит.
6. Молоко, вершки, сир, сало, сметана.

7. Ромашка, конвалія, бузок, дзвіночок.

8. Змія, павук, ящірка, дерево, равлик.

4. Зняття агресії.

Гра «Хто там спить під дубком?»

1. *Розвиток просторового мислення. Робота в парах.*

Складання пазлів.

6. *Створення позитивного настрою. Гра «Посміхнись!»*

Діти утворюють два кола: зовнішнє та внутрішнє, які рухаються в різні напрямки. По команді діти зупиняються, вітаються і посміхаються один одному. Вітання: носиками, ручками, щічками, ніжками, вушками.

ЗАНЯТТЯ № 3

Мета: встановлення довірливих відносин в групі, розвиток міжкульових зв'язків головного мозку, розвиток творчого мислення та уваги, зняття агресії, виховання етичних норм, робота з поняттям «дружба».

1. *Емоційне долучення до заняття.*

Інструкція: «Сьогодні на вулиці світить сонечко, давайте простягнемо ручки до сонечка і візьмемо від нього якомога більше тепла. А тепер поділіться ним зі своїм сусідом».

2. *Розвиток довільної уваги, зосередженості.*

Гра «Налаштовування піаніно».

Інструкція „Діти, сядьте в коло і покладіть руки на коліна сусідові, що знаходиться ліворуч та праворуч. Треба по черзі тихенько плескати по колінах».

3. *Виховання етичних норм.*

Робота з казкою «Скорпіон та Черепаха» (Прочитати частину казки.)

Якось повзла по дорозі Черепаха. Раптом з-за каменя виліз Скорпіон:

- Черепахо, візьми мене з собою.
- Ходімо, – каже Черепаха. – Будеш моїм товаришем.

Повзли вони, повзли й дісталися берега річки. Черепасі вода не перешкода. Увійшла вона в річку й попливла. Потім озирнулася і бачить: її приятель метушиться на березі, а увійти у воду боїться, бо не вміє плавати.

«Не добре кидати товариша», – подумала Черепаха й повернула назад. Посадила Скорпіона собі на спину й попливла до протилежного берега. Раптом Скорпіон у неї на спині завовтузився.

- Чого тобі? – питає Черепаха.

- А мені дуже закортіло вжалити тебе. Така в нас, Скорпіонів, звичка – кусати всіх.

Що відповіла черепаха? Що вона зробила? Придумати кінцівку.

Зачитати кінцівку казки:

- Але ж ми з тобою друзі! – вигукнула Черепаха. – А друга хіба можна кусати?

- Нам, скорпіонам, байдуже кого кусати – друга чи ворога.

- Твоє жало для мого панцира – все одно що маленька колючка для кам'яної брили, - сказала Черепаха. – Тільки знай, що в кожного свої звички. Я, наприклад, дуже люблю пірнати. Тож вибачай!

І вона занурилася глибоко у воду. А з нею пірнув і зухвалий Скорпіон.

Бесіда про те, хто був правий, хто ні, як слід поводитись друзям...

4. Розвиток процесів мислення.

Вправа «Заповни табличку». Кожна дитина отримує табличку, де треба намалювати фігуру, якої не вистачає.

Г	О	Л
Л	Г	О
О	Л	

5. Створення позитивного настрою.

Гра «Компліменти».

Діти по колу роблять один одному компліменти.

ЗАНЯТТЯ № 4

Мета: встановлення довірливих відносин в групі, розвиток міжкульових зв'язків головного мозку, розвиток наочно-образного мислення та уваги, виховання етичних норм, робота з поняттям «гнів та доброта».

1. *Емоційне долучення до заняття. Ознайомлення з емоційними станами: радість, смуток.*

Діти відгадують загадку:

Голуба хустка,

Жовтий клубок

По хустці катається

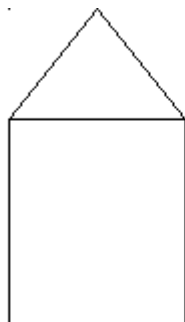
Людям посміхається. (сонце).

Психолог: «Діти, давайте уявимо себе сонечками, покажіть як сонечко сумує, посміхається, дарує тепло іншим. Давайте намалюємо ці сонечка».

1. *Розвиток наочно-образного мислення.*

Діти в парах складають будиночок з геометричних фігур.

3. *Розвиток уваги.*

Психолог: «Діти, зараз я розповідатиму вам казку, уважно слухайте, а коли почуєте слова «один, одна, перший, перша, перше...» – плесніть у долоні.

КАЗКА

Жили собі два котики. *Перший*, чорненький, а *другий* біленький. Були вони пухнастенькі, з великими зеленими очима і ввечері наспівували пісні:

«Мур-мур», – починав *один* котик. «Мур-мур», – продовжував *другий*. Все було б добре, якби не злі миші. Залазили вони до комори, пищали й заважали котикам відпочивати. І вирішили котики вигнати мишей. Домовилися: як тільки сонечко піде на відпочинок і з'явиться місяць, *один* котик сяде біля *першої* нірки, а *другий* – біля *другої*. Причаїлися пухнасті, не ворушаться, прислухаються. *Одну* годину сидять, *другу*... Аж ось щось зашаруділо біля *першої* дірки. Бачить - мордочка миші визирає, потім маленьке мишеня вилізло на середину комори, а коти – *перший* і *другий* – підскочили до нього й пазурами вчепилися в хвіст.

- Пі-пі, – *один* раз запищало мишеня.

- То це ти нам заважаєш? – запитали котики.

- Я не хотів, відпустить мене, я більше не буду.

- Ти обіцяєш? – запитав *перший* котик.

- Обіцяю,— відповіло мишеня.

- Ну, добре, – сказав *другий* кіт, – ми повіримо тобі. То ти зрозумів, що заважати не можна?

- Зрозумів.

- Обіцяєш більше не приходити сюди зі своїми друзями?

- Обіцяю.

- Відпускаємо тебе, - сказали *перший* і *другий* котики.

- Але пам'ятай про свою обіцянку.

Мишеня швидко побігло до своєї нірки, а котики – *один* і *другий* – пішли відпочивати.

Так вони навчили мишей не заважати їм.

БЕСІДА

- Діти, вам сподобалась казка?
- З ким ви познайомилися в ній?
- Які за кольорами були котики?
- Скільки мишенят приходило до них?
- Хто вам більше сподобався - котики чи мишеня? Чому?

4. Розвиток уваги.

Діти отримують листочки, на яких потрібно закінчити візерунок.

Образцы узоров

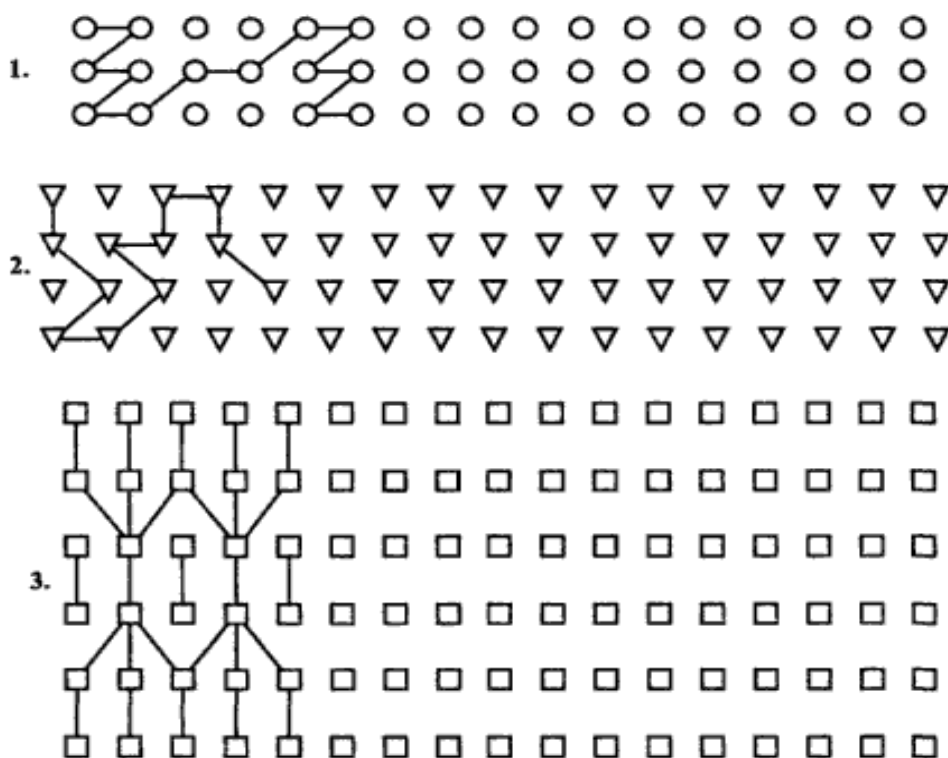

Рисунок 1

5. Створення позитивного настрою.

Друзьяк

«Кто живёт под нашим дахом?»	<i>руки в боки</i>
- Гном.	<i>руки – «колпачок» над головою</i>
« У него є борода?»	<i>руки в боки</i>
- Так.	<i>кисті рук біля підборіддя.</i>
« А в клітиночку штани?»	<i>руки в боки</i>
- Ні.	<i>руки – показують на штани</i>
«Хто з ним вранці каву п'є ?»	<i>руки в боки</i>
- Кіт.	<i>пальчики – «вусики»</i>
«Як давно він там живе?»	<i>руки в боки</i>
- Рік.	<i>вказівний палець правої руки -</i>
«Хто з ним бігає по криші?»	<i>вгору</i>

<p>- Миші. « Ім'я його як? » - Друзяк. « Часто він капризує? » - Ні, він чудово товаришує!</p>	<p><i>руки в боки</i> <i>долоньки – «вушка»</i> <i>руки в боки</i> <i>схрестити пальчики обох рук</i> <i>руки в боки</i> <i>похитати головою, показати великий палець на руці</i></p>
--	---

6. Створення позитивного настрою.

Посмішка по колу

ЗАНЯТТЯ № 5

1. *Створення позитивного настрою. Емоційне долучення до заняття.*

Большая желтая луна.

<p>Великий жовтий місяць Зійшов на зоряне небо. Шле він яскравий промінчик Шепоче: - Спати треба! Місяць зійшов, а мені пора спати! До самого ранку відпочивати ! Великий жовтий місяць Тихесенько зникає. Гаснуть зірки... Вже сонце в небокраї! Я прокидаюсь, місяць іде спати! До вечора відпочивати.</p>	<p><i>Руки підняти вгору</i> <i>Розвести руки в боки</i> <i>Долоньку до лоба</i> <i>Палець до вуст «тиша»</i> <i>Руки вгору</i> <i>Долоньки під голову</i> <i>(пауза)</i> <i>Руки підняти вгору</i> <i>Розвести руки в боки</i> <i>Намалювати руками велике коло</i> <i>Потягнутися</i> <i>Палець до вуст «тиша»</i></p>
--	--

2. *Формування навичок керування своїм настроєм.*

Вправа «Подаруймо один одному усмішку».

Психолог: «Діти, чи можна сумувати, коли усміхаєшся?», - і пропонує, подумавши про сумне, усміхнутись. Діти мають дійти висновку: коли усміхаєшся, настрої змінюється сам по собі, тому усмішка може допомогти впоратися з поганим настроєм.

1. *Формування навичок знаходження виходу зі складної ситуації.*

Вправа «Якби все було інакше».

Жив собі каченя Умчик, прийшло до нього якось кошеня Мурчик. Сіли вони напроти сонечка, сонечко пригрівало, але каченя було дуже сумне. Мурчик ніколи його таким не бачив.

- Якби все було інакше, - зітхнуло каченя.
- Що ти маєш на увазі? – запитав Умчика Мурчик.
- Якби я вмів високо літати, якби мої тато й мама ніколи не від'їжджали надовго, якби вони гралися зі мною, якби ніколи не сварилися і ще багато «якби»...

Тоді друг відповів:

- Умчику, життя – це темні й світлі смуги. Ти бачиш тільки темні. Тобі потрібно навчитися бачити й світлі, тоді ти почуватимешся чудово. Якщо бачити тільки темні смуги, завжди буде погано. Навчись вибирати.

- Я хочу, щоб мені було добре, але не знаю, як це зробити, - сказав Умчик.
- Навчи мене, Мурчику.

Обговорення:

Тренер читає вірш: *Дивились двоє в одне вікно.*

Один угледів саме багно.

А другий – листя дощем умите,

Блакитне небо і перші квіти...

Побачив другий – весна давно!

Дивились двоє в одне вікно.

Тренер підводить дітей до думки, що є ситуації, які нам не подобаються. Які ми не можемо змінити, але можемо змінити наше ставлення до них.

Умчик здивувався, коли зрозумів, що неприємні думки можна відігнати, якщо захотіти. Йому дуже захотілось дізнатися, як це можна зробити. З нетерпінням чекав Умчик, коли ж його цього навчить вірний товариш.

• Ти, Умчику, кажеш: «Якби я вмів високо літати, якби мої тато й мама ніколи не від'їжджали надовго, якби вони гралися зі мною, якби ніколи не сварилися». Це все - темні смуги в твоєму житті, тому, що ти починаєш свою думку з «якби». Спробуй подумати інакше.

• Це як? – запитав Умчик.

• Дуже просто. Ти збирав коли-небудь ягоди?.

• Так.

• І, мабуть клав до кошика найкращі, соковиті плоди. А зів'ялі, почорнілі, гнилі або зелені оминав.

• Як же інакше? Так і треба.

• От і думки мають бути тільки приємними, тоді завжди буде весело.

Говорити замість «якби» слова «навіть якщо», або «в будь-якому випадку».

Спробуй, це допоможе. Інколи доводиться повторювати ці слова багато разів, доки настрій не покращиться.

Умчик став повторювати – і повеселішав, і все навкруги для нього стало затишним, приємним, милим.

• Я зрозумів! – весело сказав він.

• Навіть якщо я не вмію літати, у мене є надійний друг, з яким я можу гратись!

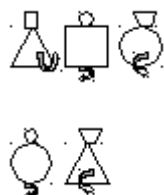
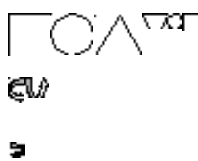
• Молодець, Умчику! Ти здібний учень! – сказав Мурчик.

• А ти дуже хороший товариш, - сказав Умчик.

1. *Розвиток логічного, наочно-образного мислення.*

Гра «Знайди кицьку».

Дітям потрібно намалювати кицьку з геометричних фігур так, щоб вона логічно «вписалась» в таблицю.

5. Вправа «Що мені сподобалось на заняттях».

Діти по черзі висловлюють свої думки щодо попередніх занять.

6. Створення позитивного настрою.

Якщо весело тобі

Якщо весело живеться, плескай так:		<i>Двічі плеснути в долоні</i>
Якщо весело живеться, плескай так:		
Якщо весело живеться, один одному всміхнемся:		
Якщо весело живеться, плескай так:		
Якщо весело живеться, клацай так:		<i>Двічі «клацнути»</i>
Якщо весело живеться, клацай так:		<i>пальцями</i>
Якщо весело живеться, один одному всміхнемся:		
Якщо весело живеться, клацай так:		
Якщо весело живеться, плескай так:		
Якщо весело живеться, плескай так:		<i>Двічі плеснути по колінах</i>

Якщо весело живеться, один одному
всміхнемся:

Якщо весело живеться, плескай так:

Якщо весело живеться, тупай так:

Якщо весело живеться, тупай так:

Якщо весело живеться, один одному
всміхнемся:

Якщо весело живеться, тупай так:

Якщо весело живеться, все чудово:

Якщо весело живеться, все чудово:

Якщо весело живеться, один одному
всміхнемся:

Якщо весело живеться, все чудово:

Якщо весело живеться, повтори:

Якщо весело живеться, повтори:

Якщо весело живеться, один одному
всміхнемся:

Якщо весело живеться, повтори:

Двічі тупнути

*Почергово показати
великий палець лівої та
правої руки*

Повторити всі рухи